

Knoz, Tomáš

Náboženské aspekty konfiskací

In: Knoz, Tomáš. *Pobělohorské konfiskace : moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2006, pp. [622]-657

ISBN 8086488349 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123638>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Náboženské aspekty konfiskací

Pobělohorský konfiskační proces byl do značné míry určován náboženským vnímáním světa. Podle slov Františka Kryštofa Khevenhüllera rebelie vlastně netrestal panovník, ale jeho prostřednictvím sám Bůh.⁴⁰³ V konfiskačních materiálech císařské dvorské komory se kromě toho bez jakékoliv pochybnosti vycházelo z předpokladu, že katolické náboženství je „*allein seeligmachende Religion*“.⁴⁰⁴ Veškeré počínání císaře a jeho komorních úředníků během dvacátých a třicátých let 17. století měl ostatně provázet „*Catholischer Eyfer*“.⁴⁰⁵

Analogickým způsobem ovšem postupovali i císařovi protivníci. Zdůvodnění vstupu Švédska do války, které roku 1629 přednesl král Gustav Adolf II. své říšské radě, dobře vykresluje vztah mezi náboženským vnímáním světa a politikou, resp. vedením války. Švédský král zdůvodnil nutnost tažení do Německa mimo jiné mravní povinností ochraňovat ohrožené protestantské náboženství v Říši, včetně habsburských zemí. Šlo o pomoc „tyranizovaným německým protestantům“.⁴⁰⁶ Taková nábožen-

(403) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*, pag. 1345. O vztahu mezi politikou a náboženstvím v období vlády Ferdinanda II. srov. BIRELEY, R.: *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation*. Emperor Ferdinand II., William Lamormaini, S. J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill 1981. V této souvislosti bývají v posledních desetiletích v evropské historiografii zpravidla frekventovány pojmy „protireformace“ a „konfesionalizace“. K tomu LUTZ, H.: *Reformation und Gegenreformation*. München 1997 (zde bohatá literatura); BAHLCKE, J. – STROHMEYER, A. (EDD.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Stuttgart 1999; STOLLEIS, M.: *Religion und Politik im Zeitalter des Barock*. „Konfessionalisierung“ oder „Säkularisierung“ bei der Entstehung des frühmodernen Staates? In: Breuer, D. (ed.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*. Wiesbaden 1995, s. 23–42; LEHMANN, H.: *Zur Bedeutung der Religion und Religiosität im Barockzeitalter*. In: Tamtáž, s. 3–22. K českým poměrům KADLEC, J.: *Rekatolizace v Čechách*. In: Hledíková, Z. – Polc, J. V. (edd.): *Pražské arcibiskupství 1344–1994*. Praha 1994, s. 129–149 (zde literatura k protireformaci a rekatolizaci v českých zemích); URFUS, V.: *Stát a církev v návrbu na revizi zemského zřízení v Čechách v první třetině 18. století*. PHS 23, 1980, s. 147–157, zde s. 148–152.

(404) „...allein der Catholischen allein seligmachenden Religion, und der Römischen Kirchen zugethannen Priestern...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, 15. 3. 1627, fol. 161v.

(405) Termín je uveden v komorním dekretu pro Jeronýma Bonacinu ohledně proplácení věčného světla ve františkánském kostele u Božího hrobu v Jeruzalémě. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 169, 4. 6. 1629, fol. 385.

(406) ENGLUND, P.: *Nepokojná léta*. Praha 2000, s. 65. Rok 1629 byl rokem, kdy se již po dvě léta otevřeně jednalo o vydání restitučního ediktu, který byl nakonec v březnu roku 1629

ská argumentace byla do značné míry interpretací ideologickou, nicméně v dané době zcela obvyklou. V době stavovského povstání a po něm byla proto používána oběma stranami, včetně zdůvodnění potrestání protivníků, kteří podle často se opakujícího výkladu pozměňovali daný a právně i morálně zakotvený náboženský stav.⁴⁰⁷ Jak upozornil Milan Šmerda, soudobí pozorovatelé i pozdější historikové velmi dlouho vnímali politické vztahy, resp. opozici proti Habsburkům, prostřednictvím náboženských otázek. Ovšem i tento názor byl diferencován a mnozí komentátoři se domnívali, že šlo o podstatně širší a složitější jevy a procesy. Švédský vyslanec H. Steyger v polovině 17. století ve shodě s citovaným prohlášením Gustava Adolfa hovořil o protihabsburské opozici jako o protestantech, zatímco již jeho nástupce S. D. Kleihe konstatoval, že nespokojenci s císařskou vládou pocházejí jak z evangelických, tak i z katolických kruhů.⁴⁰⁸

Náboženská symbolika konfiskačního procesu

Náboženská svoboda, jak ji jako podmínku uzavření míru pro české rebely požadoval saský kurfiřt Jan Jiří, podle císaře a jeho rádců nepřipadala v úvahu. Po vítězství na Bílé hoře se Ferdinand II. nemínil omezit pouze na konfiskace, situace měla být naopak využita komplexně.⁴⁰⁹ Pro-

skutečně publikován. Sám restituční edikt by ještě nemusel znamenat bezprostřední nebezpečí, kdyby nebyl doprovázen nebyvalými vojenskými úspěchy císařského a ligistického vojska na území Říše. Hrozilo, že se díky vojenské okupaci severoněmeckých protestantských území podaří právní a náboženské klauzule restitučního ediktu skutečně aplikovat i v praxi. Zvláště, pokud by o rekatolizaci na území Říše po stránce právní rozhodoval císař Ferdinand II. a po stránce vojenské velitel ligistického vojska generál Tilly. Oba byli ve své době známi jako nepragmatičti, a naopak ideově zanícení zastánci protireformace. Císař Ferdinand II. byl navíc v dané etapě třicetileté války přesvědčen, že se vzhledem k velkým vítězstvím svého vojska nebude muset utíkat ke kompromisu. GINDELY, A.: *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*. II/3, s. 104–141; BURCKHARDT, J.: *Der Dreißigjährige Krieg*. Frankfurt/M 1992; FRISCH, M.: *Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II.*, především kap. Calvinistenverbot, s. 53–60.

(407) Srov. SCHILLING, H.: *Die Konfessionalisierung Europas – ihre Ursachen und die Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur*. In: Bußmann, K. – Schilling, H. (edd.): 1648. Krieg und Frieden in Europa. München 1998, s. 219–228. Touto argumentací zdůvodňoval Ferdinand II. v letech 1627–1629 vydání restitučního ediktu, který podle něj měl ukončit protiprávní změny v náboženských pravidlech, jež vinou protestantských říšských stavů nastaly mezi lety 1552 a 1629. FRISCH, M.: *Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II.*, s. 49–53. Pro předbělohorskou dobu se přitom hovoří o „nadkonfesním křesťanství“. WINKELBAUER, T.: *Überkonfessionelles Christentum in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts in Mähren und seine Nachbarländern*. In: Chocholáč, B. – Jan, L. – Knoz, T. – Malif, J. (edd.): *Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy*. Brno 2000, s. 131–146.

(408) ŠMERDA, M.: *České země, Uhry a Osmané v letech 1618–1671*. ČMM 110, 1991, s. 54.

(409) Jiří Mikulec upozorňuje na návrh pražského arcibiskupa Jana Lohelia, který již ro-

to měly být konfiskace také provázeny dalšími opatřeními, které měly za cíl sjednotit jeho poddané ve víře. Jak jednoznačně uvedl Khevenhüller, ihned od roku 1621 sem patřily nezpochybnitelné zásahy proti „*sektářským predikantům*“, likvidace nekatolických knih, povinnost rodin šlechticů i poddaných posílat své děti do katolických škol. Předchozím panovníkům bylo navíc dáváno za vinu, že si v tomto ohledu počínali příliš tolerantně a nepřímou tak zavinili situaci, z níž vyrostly myšlenky na rebelii a posléze i její uskutečnění.⁴¹⁰ Podle stanoviska císaře bylo povstání bezprostředně spojeno s konfesí, neboť protestantská vyznání již ve svém principu vyjadřují rebelantský postoj. Vůči nekatolickým konfesím proto podle jeho názoru nebylo možno postupovat milostivě. V Čechách ani v Říši by údajně v žádném případě nezavládl pokoj, pokud by císař projevil vůči evangelíkům toleranci, jak to interpretoval a jak po něm žádal zmiňovaný saský kurfiřt. Stejně tak by neplatila kurfiřtova slova, podle nichž by císař s návratem nekatolíků do Čech získal tisíce věrných a osobně mu zavázaných poddaných.⁴¹¹ Podobný postoj se však ani zdaleka netýkal pouze Čech, na něž bylo vzhledem k jejich husitské i reformační minulosti ve srovnání s jinými habsburskými zeměmi a državami nahlíženo jinými měřítky. Týkalo se to i Říše, kde císař náboženskými otázkami a nebezpečím kalvinství zdůvodňoval nutnost přísného potrestání Fridricha Falckého, který císaři odporoval stejně tak uzurpací českého trůnu, jako odmítnutím sjednotit se s ním ve víře a praktikováním z císařova pohledu nebezpečné kalvínské konfese. Proto měl být potrestán všemi možnými způsoby, včetně konfiskace držav a odejmutí kurfiřtského hlasu, který podle Ferdinandových slov kalvinistovi nepřislušel. Jen katolická konfese byla označována jako „*wahre Religion*“.⁴¹² Jako argument, že jsou politické a náboženské aspekty odporu vůči panovníkovi nerozlučitelně propojeny, posloužila císaři i jednání Jindřicha Matyáše z Thurnu v Konstantinopoli, jež se uskutečnila roku 1623, tedy ještě před ukončením první vlny konfiskací. Jednat s Osmany, kteří v celé Evropě dlouho platili za ztělesnění ďábla, bylo pro křesťany všech konfesí v předbělohorské době do značné míry

ku 1620 navrhoval využít situace ke komplexní rekatolizaci v pražské arcidiecézi. Podobných návrhů bylo více. MIKULEC, J.: *Mezi konverzí a emigrací. Vídeňský dvůr a náboženská loajalita šlechty v Čechách v prvních pobělohorských desetiletích*. In: Bůžek, V. – Král, P. (edd.): *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. OH 10. České Budějovice 2003, s. 397–414, zde s. 404.

(410) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Bd. 9, pag. 1486; MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992, s. 14.

(411) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*, pag. 1660–1662.

(412) TAMTÉŽ, Bd. 10, pag. 112. Srov. HRUBÝ, F.: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. ČČH 41, 1935, s. 1–40, 237–268.

automaticky zapovězeno.⁴¹³ Čin, k němuž se odhodlal Jindřich Matyáš Thurn, proto neunikl ani pozornosti Khevenhüllera a v očích císařského dvořana a diplomata dokládal kacířské podhoubí rebelie vůči panovníkovi.⁴¹⁴

Úvahy o náboženském míru a náboženských cílech stavovského povstání ve dvacátých letech provázely nejen celé dílo Františka Kryštofa Khevenhüllera, ale i uvažování císaře a části jeho dvora. Přirozenou součástí císařových plánů nebylo podepsání mírové smlouvy za každou cenu, ale naopak prosazení katolické „*Religions-Reformation*“. Je pozoruhodné, že působení evangelických duchovních bylo považováno za příčinu radikálních kroků příslušníků nekatolické šlechty; včetně takových politických radikálů, jakým byl v Rakousích Helmhard Jörger z Tolleta. Z tohoto důvodu roku 1624 považovali císařovi nejbližší poradci zákaz nekatolických bohoslužeb za jeden z velmi účinných prostředků pacifikace nejen náboženských, ale také politických poměrů. Právě z této skutečnosti vycházely i císařské dekrety namířené proti „*predikantům*“ a v souvislosti s Jörgerem to byla též záminka pro převedení protireformačních opatření také na území Horních Rakous, na nichž se spolu se zdejším místodržícím Adamem z Herbersdorfu měli podle panovníkových představ podílet také opati velkých klášterů.⁴¹⁵

Za nepochybný projev náboženského aspektu konfiskací je možné považovat císařův restituční edikt z roku 1629. Problém vzájemného vztahu restituce – konfiskace byl primárně majetkoprávní a nikoliv náboženskou otázkou. Ferdinand II. se nicméně rozhodl, že zasadí konečnou ránu celé dosavadní německé reformaci a formou restituce-konfiskace předá německá biskupství, jež podlehla reformaci až po roce 1552, opět do rukou katolické církve. Tímto způsobem by nejen posílil prestiž katolicismu ve středním Německu, zároveň by posílil svůj vlastní politický vliv. Císařský

(413) POJAR, M.: *Jindřich Matyáš Thurn*. Muž činu. Praha 1998, s. 108; RATAJ, T.: *České země ve stínu pálměsíce*. Obraz Turka v rané novověké literatuře z českých zemí. Praha 2002, především kap. Turek jako nepřítel a Turek jako boží metla, s. 219–225.

(414) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandeae*, pag. 8–10.

(415) „...Es hat der Kaiser dies Jahrs in seinen Erbkönigreichen und Ländern, wo erst, wie andere Churfürsten und Stände, vermöge des Religions-Frieden befugt, und wo die Privilegia und Religions-Koncessionen durch die Rebellion verwürckt, und die Stände mit Gewalt zum Gehorsam gebracht, und IM mit Ihrer Zusage und Jurament nicht verbunden gewesen, die *Religions-Reformation* continiert. Und weil zu Hernals eine Viertel-Meil-Wegs von Wien die Predicanten des Evangelischen, und dahin ein starker Auslauf, und des Orts und Schloß des damals gefangenen Helmhardt Jörgers Freiherm, und mit dem Capitul zu Wien ein Proceß gewest...“ TAMTÉŽ, pag. 485. O postupu proti Jörgerově evangelické obci Hernals WESTMÜLLER, L.: *Helmbard Jörger und die protestantische Gemeinde zu Hernals*, s. 151–182.

vojevůdce Rombaldo Collalto se tehdy vyjádřil v tom smyslu, že on sám není právníkem, takže jeho názor na restituci biskupských majetků v Říši v tomto ohledu nemůže být kvalifikovaný. Probíhající válka je však podle jeho názoru především válkou náboženskou a náboženským mírem by byla i podepsaná mírová smlouva. Proto podle jeho názoru vyřešení náboženských otázek v Říši, samozřejmě ve prospěch katolické konfese, musí být součástí císařových požadavků.⁴¹⁶

O ovlivnění procesů spojených s porážkou a potrestáním stavovského povstání i v nábožensko-symbolické rovině svědčí také stavba kostela Panny Marie Vítězné v Menším Městě pražském. Zřejmě ne náhodou k položení jeho základního kamene došlo roku 1628, tedy současně s vydáním obou Obnovených zřízení a s přípravou říšského restitučního ediktu. Ferdinand II. se tehdy cítil být na vrcholu moci, v Čechách úspěšně skončila pobělohorská vlna konfiskací a Obnovené zřízení zemské alespoň teoreticky pacifikovalo i náboženské protivníky a konfesně sjednotilo zemi. Mohl si dovolit uspořádat velkolepou slavnost, jíž se zúčastnil i pražský arcibiskup Harrach a generál karmelitánů (Řádu Panny Marie na hoře Karmelu) Jindřich.⁴¹⁷ Vybudování řádového kostela na Bílé hoře symbolizovalo vojenské, politické i náboženské vítězství Habsburků. Mariánské patrocinium bylo symbolem rekatolizace, neboť pro velkou část českého nekatolického obyvatelstva nebyl mariánský kult přijatelný. Analogickým způsobem bylo tohoto symbolu využíváno i v případech, kdy měli šlechtici a úředníci všech stupňů přísahat k Panně Marii a tím způsobem vyjadřovat příslušnost ke katolické konfesi a lojalitu vůči katolické vládnoucí dynastii. Ne nadarmo se císař Ferdinand II. v nápise na základním kameni bělohorského kostela spolu s ostatními tituly označil také jako „*Catholicae Fidei Defensor*“. Jeho vítězství v bitvě na Bílé hoře potom bylo stejným nápisem označeno jako „*victoria contra rebeles et haereticae*“. Rebelové, kteří proti císaři v letech 1618–1620 povstali a byli roku 1620 na Bílé hoře poraženi, tak byli

(416) „...Ob ich nun wohl kein Rechts-Gelehrter; so hat mir doch unterthäniger Pflicht noch gebühren wollen, EKM ich selber erwögen, ob nicht große Widerwörtigkeit, ja gar ein Religions-Krieg ich daraus erregen könne, dann niemand wird sagen, daß solches wie das Edict lautet, von ihm entzogen worden...“ KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 183–184; FRISCH, M.: *Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II.*, s. 44–49.

(417) Na základním kameni se k oběma zmíněným osobám připojil papež Urban, císařovna Eleonora z Mantovy a český a římský král Ferdinand III. Srov. též *Karmel v Čechách*. Průvodce výstavou z dějin karmelitánského řádu. Kostelní Vydří 1993, s. 14. Později vznikl kostel se stejným patrociniem také přímo na Bílé hoře. O tom HERAIN, J.: *Z událostí po bitvě*. Vznik a stavba kostelíčka P. Marie Vítězné na Bílé hoře. In: Teige, J. – Kuffner, H. – Herain, J. (edd.): *Na Bílé hoře*. Praha 1911, s. 6–87; WIRTH, Z.: *Kláster a poutní kostel na Bílé hoře*. In: Teige, J. – Kuffner, H. – Hajn, A. – Hýsek, M. – Wirth, Z. (edd.): *Na Bílé hoře*. (2., přepracované a rozhojné vydání) Praha 1921, s. 147–188.

zcela oficiálně ztotožnění s kacíři. Patrocinium Panny Marii Vítězné bylo zároveň propagandistickým skutkem, který měl politickou opozici i do budoucna, „zu einem ewigen Gedächtnis“, odradit od projevů jakéhokoliv odporu.⁴¹⁸

Stavovské povstání, jež předcházelo procesu konfiskací, bylo jeho účastníky a současníky velmi často interpretováno jako obrana náboženských svobod. Znesvářené politické tábory, rozdělené podle konfesní hranice,⁴¹⁹ byly obvykle pokládány za tábory náboženské a politické soupeření bylo vykládáno jako „*konfessionelle Frontenbildung*“ mezi katolickým panovníkem, popřípadě katolickou menšinou uvnitř stavovské obce, a opozičními stavy, mezi nimiž dominovali luteráni, kalvinisté a čeští bratři.⁴²⁰ Opakem zachování svobod života v souladu s „*vírou otců*“ měla být úpěnlivá a radikálními metodami prosazovaná snaha Ferdinanda II. o vybudování společnosti disciplinované i v oblasti náboženství, a tudíž konfesně jednotné, respektující princip „*cuius regio, eius religio*“.⁴²¹ Z tohoto důvodu muselo v jednotlivých habsburských zemích docházet k náboženským konfliktům, které podle Strohmeyerova názoru sice v detailu probíhaly v každé zemi specifickým způsobem vycházejícím z místních podmínek a situace, při globálnějším pohledu však vykazují četné podobnosti a souvislosti.⁴²²

V této souvislosti je důležité připomenout, že zdaleka ne vždy se dobová rétorika ztotožnila s náboženským zdůvodněním konfliktu, obzvláště pokud to pro ni v daném okamžiku nebylo výhodné. Typickým příkla-

(418) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 279.

(419) Arno Strohmeyer obvykle používá pro toto konfesní rozdělení uvnitř raně novověké společnosti pojem „*konfessionelle Gespaltung*“. STROHMEYER, A.: *Vom Widerstand zur Rebellion*, s. 209. Srov. též EDER, K.: *Glaubensspaltung und Landstände in Österreich ob der Enns*.

(420) STROHMEYER, A.: *Vom Widerstand zur Rebellion*, s. 209.

(421) METZLER-ANDELBERG, H. J.: *Erneuerung des Katholicismus und Gegenreformation in Innerösterreich*. SdA 13, 1970, s. 97–118; NEUMANN, H. B.: *The Impact of the Counter-Reformation on the Styrian Estates, 1578–1628*. AHY 15–16, 1979–1980, s. 47–59. V historiografii se navíc často objevil i názor, že protestantské konfese reprezentovaly koncepci společnosti založenou na stavovských svobodách, zatímco katolická konfese v sobě obsahovala principy poddanský hierarchizovaného modelu, spějícího k absolutistickému státu. STROHMEYER, A.: *Vom Widerstand zur Rebellion*, s. 209; REINGRABNER, G.: *Die Bedeutung der Reformation für das Land unter der Enns*. JbLkNÖ. Neue Folge 62, 1996, s. 389–417. Problematika zkoumání vztahu mezi reformací a demokratickým principem má v české historiografii poměrně dlouhou tradici. DENIS, A.: *Česky po Bílé hoře*. ¹Praha 1904, ²Praha 1911, ³Praha 1931. Naposledy i s přehledem základní literatury FIALA, J.: *Hrozná doba protireformace*. Heršpice u Slavkova 1997. Dále srov. REINHARD, W.: *Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. Archiv für Reformationsgeschichte 68, 1977, s. 226–252.

(422) Arno Strohmeyer srovnává situaci v Rakousích pod Enží 1620, v Rakousích nad Enží 1627 a ve Štýrsku 1628. STROHMEYER, A.: *Vom Widerstand zur Rebellion*, s. 211.

dem je výše citované vysvětlení českého stavovského povstání, s nímž vystoupil během svých jednání s císařem a s Liechtensteinem v letech 1621 a 1622 saský kurfiřt a jímž se pokusil zachránit na českém území náboženskou svobodu a luterské vyznání alespoň pro obyvatelstvo německého jazyka. Podle jeho názoru nebyly příčiny vzniku stavovského povstání náboženské, nýbrž ryze politické. Přímé spojení mezi konfesí a rebelií podle něj neexistovalo. Duchovní stav se k povstání prý vůbec nepřipojil, proto by od císaře nebylo spravedlivé jej trestat. V Čechách by podle jeho názoru vůbec nemusela být evangelická konfese zakazována, ani by nemusely být zavírány luterské kostely. Na císaře se v tomto ohledu pokusil působit velmi sugestivními důvody. Přesvědčoval ho například, že by odstoupením od restrikcí vůči evangelické církvi na svou stranu získal obrovské množství šlechticů, měšťanů i poddaných. Jejich celkový počet odhadoval až na sto tisíc lidí. Evangelíci, luteráni i katolíci by i nadále mohli žít v míru a jednotě jak v Říši, tak i v Čechách a na území jiných habsburských zemí.⁴²³

Jednota ve víře jako projev věrnosti

Již na počátku roku 1621 byly stanoveny jednoznačné parametry náboženského vnímání pobělohorských konfiskací v Dolních Rakousích. Jejich formulace i pozdější vývoj v dalších zemích habsburské monarchie ovšem ukazují, že zmíněná kritéria je v konfiskačním procesu možno považovat za víceméně obecná. V konkrétních případech totiž císař Ferdinand II., jeho úředníci pracující v centrálních orgánech i místodržitelé v jednotlivých zemích vystupovali velmi individuálně. Za právními formulacemi, které se především během první vlny pobělohorských konfiskací na prahu dvacátých let 17. století poněkud zdráhaly otevřeně používat náboženského zdůvodnění procesu a skrývaly je za rétoriku z oblasti politiky a trestního práva, byla ovšem náboženská a ideologická stránka věci poměrně dobře patrná. Současníci Ferdinanda II. nejspíše dobře věděli, že konfesní charakter politického sporu mezi rebely a císařem bude jedním

(423) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Bd. 9., pag. 1656–1662. BOSL, K.: *Religion und Glaube, Kirche und konfessionelle Minderheit in Vielvölkerreich der Habsburger*. Bohemia 23, 1992, s. 100–112. Uvedenou skutečnost připomněl i Pavel Skála ze Zhoře, když citoval názor saského kurfiřta: „...Kurfiřt saský, pán jejich milostivý, že to při sobě nachází, že v sv. římské říši i v zemích okolních žádného dobrého a trvanlivého pokoje a bezpečnosti není se nadáti, jestliže by té předsevzaté reformaci českým i jiným věcem, jí se dotýkajícím, příhodně zpomoženo, kostelové evangeličtí zase zotvíráni, veřejné a všeobecné amnestie vesměs uděleno, a myslé lidí poddaných vyzískány nebyly. Nemělo-li by se pak dotčené reformace české vzhoditi, tedy že netoliko ta předešlá nedověřnost v příčině náboženství, kteráž je ode dávného času...“ TIEFTRUNK, K. (ED.): *Pavel Skála ze Zboře, Historie česká*. V, kap. Přímluvy několika sněmovníkův v příčině reformace české, s. 277–279. Přesto byly ovšem vydávány i patenty proti luteránům a jejich duchovním. TAMTÉŽ, kap. Patenty proti luteránům v Praze, s. 231–232.

ze základních principů, podle nějž budou konfiskace aplikovány v praxi. Dalo se očekávat, že nábožensky vyhraněný císař Ferdinand II. bude dříve nebo později požadovat, aby se s ním všichni jeho poddaní sjednotili ve víře, a že případné neuposlechnutí tohoto požadavku bude považováno za porušení povinné věrnosti vůči panovníkovi. Mělo tedy jít o provinění, které podle všech dobových zvyklostí muselo mít vliv také na majetkoprávní vztahy v zemi. V procesu pobělohorských konfiskací se to mělo dotknout jak osob, které se vůči císaři provinily, tak i kandidátů na zisk konfiskovaných statků.⁴²⁴

Pro prodej a nové obsazení statků vyhlášených povstalců, které byly konfiskovány ve prospěch císaře, mělo v náboženské oblasti napříště platit přísné uplatnění patronátního práva – „*ius patronatus*“.⁴²⁵ To přináleželo podle starobylého právního zvyku panovníkovi, který ho ovšem mohl postupovat dalším fyzickým i právníkům osobám. Na všech konfiskovaných statcích mělo být na základě císařské rezoluce z 9. března 1621 automaticky vyloučeno provozování jakékoliv jiné nežli katolické liturgie – „*Uncatholiches Exerctium niemehr verstattet wollen*“. Opět se přitom projevila často formulovaná představa, že právě rozdíly ve víře jsou předpokladem neposlušnosti a že bez důsledné rekatolizace a protireformace nelze do budoucnosti podobným projevům neposlušnosti předejít. A tak se náboženské klauzule napříště měly vztahovat na veškeré právní formy převedení majetku, na všechny druhy nekatolické liturgie,⁴²⁶ na veřejné, soukromé i tajně prováděné bohoslužby, a také na všechny následující generace držitelů „*in perpetuum*“. Tím byla dána zásadní právní norma, která do budoucna neposkytovala žádnou možnost kompromisů. Mimo zákon jednoznačně stavěla nekatolické kněze a kazatele, kteří byli vykonavateli liturgie. Z možnosti ekonomického uplatnění jako nabyvatelů statků zároveň vylučovala veškerou nekatolickou šlechtu, která tak mohla nadále pouze držet dříve nabyté statky. Výjimky z tohoto rozhodnutí mohl udělit výhradně sám panovník, který je ovšem chápal pouze jako dočasné pragmatické opatření a uplatňoval je například ve vztahu k některým obchodníkům a finančním úředníkům, mimo jiné zapojeným také do konfiskačního procesu. Do budoucna se i u těchto osob počítalo buď s konverzí, anebo s odchodem ze země, alespoň do oblastí patřících sice do rámce

(424) BIRELEY, R.: *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation*. Podle Chlumeckého probíhal tento proces rychleji na Moravě nežli v Čechách. CHLUMECKÝ, P.: *Darstellung der alständischen Verfassung des Markgraftums Mähren*. Brünn 1861.

(425) SCHLENZ, J.: *Das Kirchenpatronat in Böhmen*. Praha 1926; FEIGL, H.: *Entwicklung und Auswirkungen des Patronatsrechts in Niederösterreich*. JbLkNÖ. Neue Folge 43, 1977, s. 81–114.

(426) „Uncatholisch Exerctium, noch Predicant.“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 333, 7. 12. 1622, fol. 350.

habsburských zemí, ale se smluvně zaručenou svobodou augsburského vyznání.⁴²⁷ Nekatoličtí aristokraté v Rakousích a posléze i v Čechách a na Moravě se tak stávali šlechtici druhé kategorie, a to i přes svou případnou individuální neúčast na povstání proti císaři (účastníci povstání podlehli konfiskaci a jako nabyvatelé statků nemohli vystupovat zcela samozřejmě a na základě uvedených právních norem).⁴²⁸ Právním způsobem byla zakotvena představa, že každý nekatolík je potenciálním nepřítelem panovníka a že jediným možným způsobem vykoupení je konverze ke katolickému náboženství.⁴²⁹ V případě císařského kupního a ochranného listu na někdejší konfiskované panství Johannstein ve prospěch hraběte Jana Jakuba Khiesela z Gottschee se v náboženské klauzuli přímo konstatuje, že nabyvatel ani nikdo z budoucích držitelů panství nesmí trpět nekatolickou liturgií, nýbrž pouze „katolické samospasitelné náboženství“ a kněze příslušející k římské katolické církvi.⁴³⁰ Jiné počínání nabyvatele statku by opět zpochybnilo vlastní právní podstatu kupní smlouvy na daný statek.⁴³¹

Zachování věrnosti a sjednocení ve víře s panovníkem se mělo projevit také rozsáhlou vlnou konverzí. Ty byly v habsburských zemích kolem roku 1620 již v plném proudu. Císař Ferdinand II. dal ovšem během dvacátých let několikrát najevo, že je očekává ještě ve větším rozsahu. Nekatolíci či představitelé nekatolických konfesí, společně označovaní jako „Židé, Turci, Saraceni, predikanti a podobné osoby“, se konverzí ke katolicismu dokonce mohli vykoupit z obecně vyhlášené pokuty.⁴³² V 17. století šlo

(427) Takovými zeměmi byly Slezsko a Uhry. O tom EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, především s. 49–74. O konverzích WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener*, s. 66–158; TÝZ: *Konfese a komerze*. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století. ČČH 98, 2000, s. 476–540; MIKULEC, J.: *Mezi konverzí a emigrací*, s. 397–414.

(428) Nekatolíci, ačkoliv se v individuálních případech povstání nezúčastnili, byli od samého počátku vystaveni podstatně tvrdším represím nežli katolíci, kteří se stavovského povstání zúčastnili. Ti sice zpravidla byli konfiskacemi také postiženi, zároveň jim ale s přihlédnutím k jejich konfesi byla císařem udělena milost, anebo alespoň tvrdost konfiskací zmírněna na nejmenší možnou míru. Podobně bylo nakládáno i s osobami, které slíbily konverzi ke katolictví nebo alespoň katolickou výchovu svých dětí. O tom D'ELVERT, CH. (ED.): *Mäbri-sches Confiscations- und Crida- Protocol*, s. 237–280.

(429) „...auch einiges uncatholischen Exercitium niemehr verstatet wollen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Oesterreichische Reihe, kn. 168, 9. 3. 1621, fol. 170.

(430) „Kays. Kauf- und Schirm-Brief über das apprehendierte Gut Johannstein...“ TAMTĚZ, kn. 169, 15. 3. 1627, fol. 161v.

(431) „...daß er und jeder künftiger Inhaber dieses Guts kein uncatholischen Exercity, sondern allein der Catholischen allein seligmachenden Religion, und der Römischen Kirchen zugethannen Priestern daselbsten brauchen und bedienen lassen sollte...“ TAMTĚZ.

(432) „Erinnerung gegen Hof, wegen Unterhaltung der jenigen Juden, Türcken, Saracener, Praedicanten und dergleichen Persohnen, so sich zum Catholischen Glauben bege-

ostatně v poměrech evropských států o obvyklý jev, bez ohledu na politický poměr k habsburské monarchii. Osobní věrnost čili „*fidelitas*“ podle Françoise Bluche ponáboženšťovala postavu panovníka i dvorské hierarchie. Mezi nejbližší „věrné“ mladého Ludvíka XIV. kolem poloviny 17. století tak patřili někdejší protestanti z řad francouzské šlechty, kteří během předchozích desetiletí přestoupili ke katolické církvi.⁴³³ Stejně, jako mezi nejbližší okruh Ferdinanda II. v habsburské monarchii náleželi konvertité jako Eggenberg, Valdštejn, Khevenhüller, Liechtenstein, Herbersdorf, Starhemberg, Slavata, Puchheim, Althann a celá řada dalších příslušníků rakouské, české a moravské šlechty.⁴³⁴

Konfiskace jako projev rekatolizace a protireformace

Pobělohorské konfiskace byly již v minulosti v historické literatuře považovány za jeden z projevů protireformace a rekatolizace.⁴³⁵ Nebyl to sa-

ben, weil IM hierzue allerhand Geldstrafen nach Abstattung der depositierten Gelder, zu verwenden, sich gnädigst resoluiert, da hierüber die Notdurfft an die NÖ Regierung und Kammer vor Hof ausgefertigt werden möchte...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Oesterreichische Reihe, kn. 168, 20. 3. 1624, fol. 475v.

(433) Byli to Pelisson, vévoda de Montausier, markýz de Villet, de Duquesne. Bezprostřední souvislost s konverzí jakožto projevem „*fidelitas*“ mělo také osvědčení této věrnosti v době politické krize, resp. za nábožensky nebo analogicky motivovaného povstání proti panovníkovi. Výše uvedení francouzští šlechtici měli možnost prokázat věrnost panovníkovi jak v době povstání v La Rochelle, tak o dvacet let později v době frondy. Také pozdější nejužší okruh podporovatelů Ludvíka XIV., tvořený takovými osobami, jako byli Turenne, Condé, Luxembourg nebo Vauban, se rekrutoval z bývalých aktivistů frondy, kteří se poddali králi a přešli na jeho stranu. Konverze tedy měla nejen náboženskou stránku, ale byla úzce propojena s rovinou politickou. BLUCHE, F.: *Louis XIV*, s. 460.

(434) FRANZL, J.: *Ferdinand II.*, kap. Freunde und Feinde, s. 167–177; EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 53–55. V meziválečném období se konverzí v prostředí rakouské šlechty nejvíce zabýval Ignaz Hübel, v poslední době potom právě v souvislosti s osobou panovníka a vytvořením jeho okruhu věrných Thomas Winkelbauer. HÜBEL, I.: *Die Ächtungen vom Evangelischen*, s. 19–29; WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener*, s. 66–158; TYŽ: *Karrieristen oder fromme Männer?*, s. 431–452.

(435) K prosazování tendencí rekatolizace a protireformace (ačkoliv tyto termíny jsou stejně jako jiné analogické historiografické pojmy do značné míry nepřesné a je nutné je brát jako pouze orientační) existuje poměrně bohatá literatura. Ze starších prací především BÍLEK, T. V.: *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892; GINDELY, A.: *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*. Leipzig 1984; OPOČENSKÝ, H.: *Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře*. Praha 1921. V poslední době se pro české prostředí tomuto tématu věnovali především Josef Hanzal, Jiří Mikulec, Ivana Čornejová a Winfried Eberhard. HANZAL, J.: *Rekatolizace v Čechách, její historický smysl a význam*. SH 37, 1990, s. 37–91; MIKULEC, J.: *Pobělohorská rekatolizace*. ČORNEJOVÁ, I.: *Tovaryštvo Ježíšovo*. Jezuité v Čechách. Praha 1995; TÁŽ: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí. In: TÁŽ (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha 2004, s. 14–24; ČANOVA, E.: *Vývoj správy pražské arcidie-*

mozřejmě ani zdaleka jediný aspekt celého procesu. Vždyť například celá rozsáhlá vlna valdštejských a trčkovských konfiskací byla vedena proti šlechticům katolického vyznání, zčásti konvertitům, kteří se s císařem ve víře sjednotili již v předchozím období. Jim tedy nebyla vytýkána příslušnost k některé z „kacířských“ konfesí, nýbrž jednoznačně politická a vojenská zrada císařových zájmů. I přesto (podle poněkud zjednodušujícího, nicméně ani zdaleka ne zcela neopodstatněného schématu) v nich šlo císaři Ferdinandovi II. o odebrání statků nekatolické šlechty a jejich následovné odevzdání šlechtě katolické, ochotné ke spolupráci s císařem a s církví. Na tom se Ferdinand II. ostatně shodoval s nejlivnějšími církevními činiteli své doby, mezi něž bývají tradičně řazeni vídeňský biskup a důvěrník císaře Matyáše Melchior Khlesl, císařův zpovědník Vilém Lamormain, pražský arcibiskup Arnošt z Harrachu, ostřihomský arcibiskup Petr Pázmány i olomoucký biskup František z Dietrichsteina.⁴³⁶ Nepřímou metodou vedle toho mělo být přinucení nekatolické šlechty (a dalších složek stavovské společnosti) pod hrozbou konfiskace k výše zmiňované konverzi ke katolictví.⁴³⁷ V nařízení českého místodržitele Karla z Liechtensteina z roku 1624 se z tohoto důvodu hrozba konfiskace vztahovala hned na několik skutků náboženského charakteru, volně souvisejících s potrestáním povstání a s konfiskačním procesem: na pohánění katolického kněze k soudu, konání nekatolických obřadů, na soukromé vyučování dětí v nekatolické konfesi, na

čez v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671). SAP 35, 1985, s. 486–557; EBERHARD, W.: *Entwicklungsphasen und Probleme der Gegenreformation und katholischen Erneuerung in Böhmen*. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 84, 1989, Nr. 1–4, s. 235–257.

(436) O úloze Melchiora Khlesla HAMMER-PURGSTALL, J.: *Khlesl's des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Matbias' Leben*. Bd. 1–4. Wien 1847–1851; BERTHOLD, M.: *Kardinal Khlesl als Politiker in der Publizistik seiner Zeit*. Wien 1967 (disertační práce). O Arnoštovi z Harrachu KRÁSL, F.: *Arnošt hrabě Harrach, kardinál svatě církve římské a kněz arcibiskup pražský*. Praha 1886; CATALANO, A.: *Ernst Adalbert von Harrach tra Roma e Vienna*. In: Bůžek, V. – Král, P. (edd.): *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. OH 10. České Budějovice 2003, s. 305–330; TYŽ: *Kardinal Ernst Harrach (1598–1667) und sein Tagebuch*. Ein Dissertationsprojekt. Frühneuzeit-Info 12, 2001, s. 71–77. O úloze Viléma Lamormaina BIRLEY, R.: *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation*; POSCH, A.: *Zur Tätigkeit und Beurteilung Lamormains*. MIOG 63, 1955, s. 375–389. O úloze Františka z Dietrichsteina alespoň ve stručnosti BALCÁREK, P.: *Kardinál František z Dietrichštejna*. Srov. též JEZEK, J.: *Vatikánská zpráva o reformaci a protireformaci v Čechách a zemích s nimi spojených za Ferdinanda II.* SHK 8, 1899, s. 5–13.

(437) Zřejmě ne náhodou přibližně ve stejné době docházelo k analogickým pokusům o likvidaci ekonomické základny i v boji nastupujícího francouzského absolutismu proti hugenotům. CHEVALIER, P.: *Louis XIII*. Paris 1997, s. 359–410. Podobné projevy konfesionalizace mohly ovšem probíhat také v obrácené formě, tedy jako tlak prováděný ze strany protestantské většiny. Na příkladu předbělohorských Uher to ukázal Winfried Eberhard. EBERHARD, W.: *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*.

testamentární právo ve prospěch nekatolíků, na rouhání se proti Bohu, Panně Marii, proti katolickým obřadům, proti císaři a jeho rodině.⁴³⁸

Možnosti využití konfiskací k dosažení katolické „jedinokonfesnosti“ byly ve dvacátých letech 17. století ještě korigovány dlouhodobými náboženskými i právními tradicemi dané země. Ani Ferdinand II. proto nemohl roku 1620 prostě vydat nařízení, podle něž by byl konfiskován majetek v jeho monarchii nekatolické šlechtě jako celku. Otázkou zůstává, zdali si něco takového on sám přál a zdali mu to radili jeho důvěrníci. Snaha alespoň oficiálně nehovořit o náboženských aspektech potrestání stavovského povstání je v dokumentech císařské dvorské komory dostatečně zjevná. Podle Tomáše V. Bílka na počátku konfiskací přesvědčil Karel z Liechtensteina císaře, aby odložil zrušení nekatolických kolatur na pozdější příznivější dobu, neboť by tak zasáhl do náboženských privilegií královských měst. Podobný kompromis byl v počáteční fázi procesu proti původcům povstání zvolen také ve věci účasti nekatolických kněží při popravě neaktivnějších rebelů na Staroměstském náměstí. Podle dobových svědectví nechtěl původně Ferdinand II. o účasti nekatolických duchovních při exekuci ani slyšet. Nakonec se přece jen nechal Liechtensteinem, pražskými jezuity a dalšími svými poradci znalými českých poměrů zviklat. Šlo o to zachovat zdání přísné právního postupu v kriminální věci.⁴³⁹ Teprve postupně se začaly zmínky o náboženství objevovat i v dokumentech císařské dvorské komory, které jinak měly finančněprávní povahu. Jednu z prvních explicitních formulací, dokládající bezprostřední souvislost mezi potrestáním účastníků stavovského povstání z let 1618–1620 a procesem rekatolizace, vydala dvorská komora 23. listopadu 1622 v reversu ve prospěch Karla z Liechtensteina ohledně statků Kolštejn/Branná, Vízberk/Loučná a Šilperk/Štítý. Podmínkou odevzdání statku Liechtensteinovi bylo převedení kolatury do rukou římskokatolické církve a její confirmace olomouckým biskupstvím. Na dominiích měly být obnoveny nebo založeny nové fary a do nich měli být dosazeni noví katoličtí faráři a kněží. Obzvláště bylo zdůrazněno, že na panstvích do budoucna nesmí být trpěni žádní jiní faráři a kněží nežli katoličtí a řádně confirmovaní. Z textu reversu dále vyplývá, že má být odeslán kardinálu Dietrichsteino-

(438) MIKULEC, J.: *Poběloborská rekatolizace*, s. 13–14.

(439) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I, s. XLIX. Jáchyma Ondřeje Šlika tak například mohl na popravěště doprovodit luterský kněz M. David Lippach. Potrestaní se tedy měli možnost obracet na své kněze ještě do poslední chvíle, a mohli po nich vzkazovat svá poslední slova pro své blízké. TAMTĚZ, s. LV. PETRÁŇ, J.: *Staroměstská exekuce*, s. 7–24. Mezi potrestanými se vedle četných nekatolíků objevili i někteří katolíci. Právě při konfiskačním procesu se ale vůči nim obvykle postupovalo s větší benevolentností nežli vůči rebelům jiného než katolického vyznání. Naproti tomu mezi nabyvateli konfiskátů se nekatolíci objevovali pouze výjimečně.

vi, a to nejen jako gubernátoru a generálnímu konfiskačnímu komisaři Moravy, ale také jako olomouckému biskupovi. Je pozoruhodné, že uvedené klauzule byly v reversu uvedeny v přímé souvislosti s dalšími metodami, jejichž smyslem bylo obnovení ekonomické prosperity vyjmenovaných statků.⁴⁴⁰

Císař Ferdinand II. již na počátku konfiskačního procesu, kdy se ještě jeho úřady jinak veškerým zmínkám o náboženství v konfiskačních dokumentech úzkostlivě vyhýbaly, počítal s ukončením konfesní plurality. Dokazují to jednání vedená jeho diplomatem Františkem Kryštofem Khevenhüllerem na španělském dvoře. Roku 1621 Ferdinand II. zaujal jednoznačný názor, že bez zavedení jedinkonfesnosti není možné nastolit pevnou panovnickou vládu. Náboženská svoboda by podle jeho názoru v budoucnosti opět vyvolávala politické krize, podobající se stavovskému povstání. Chybou údajně bylo již to, že předchozí habsburští panovníci ve svých zemích náboženskou pluralitu umožnili a tolerovali. Španěle mu proto schválili i konkrétní postup, podle něhož mělo být se vši razancí zasáháno proti nekatolickým duchovním. Dále diplomatická jednání schválila zabavování a pálení nekatolických náboženských knih. Rodiny, bez ohledu na svou sociální příslušnost, měly nadále posílat děti výhradně do katolických škol. Císař Ferdinand II. si tak od svých španělských spojenců nechal schválit a potvrdit postup, který mu v důsledku v dosud nevidaném rozsahu pomohl uskutečnit i konfiskace.⁴⁴¹

Za určitých okolností byl dokument vycházející z císařské dvorské komory dokonce formulován způsobem vzbuzujícím dojem, jako by hlavním důvodem konfiskací statku byla příslušnost vrchnosti k nekatolické konfesi a vysluhování nekatolických bohoslužeb, a nikoliv účast v povstání nebo jiné provinění vůči panovníkovi. Opět to bylo především v těch případech, kdy byl původní držitel panství výrazným podporovatelem některé z nekatolických církví.⁴⁴²

(440) HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 333, 23. II. 1622, fol. 92v. V Čechách byli první kalvinisté a českobratřští duchovní vypovězeni v březnu 1621. KADLEC, J.: *Rekognice v Čechách*, s. 129–131, zde subkap. Vypovídání nekatolického obyvatelstva, s. 134–135.

(441) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Bd. 9, 1621, pag. 1486. K problematice španělských aktivit a diplomacie v pobělohorském období CHUDOBA, B.: *Španělé na Bílé hoře*. Tři kapitoly z evropských politických dějin. Praha 1945; POLIŠENSKÝ, J.: *Valdštejnův pád a španělská politika*. SCH 17, 1987, sv. 34, s. 78–93.

(442) V Rakousích nad Enzí se takový postup týkal například panství Ottensheim a jörgerovských statků (také Ottensheim byl bývalý jörgerovský majetek): „Befehl an die Nieder Oesterreichische Kammer pro Verordnung bey dem H. Gottfried von Sallburg, und Johann Baptista Spindler, daß Sie unter andern auch Ottensheim, und alle diejenige Herrschaften und Güter, so denen dreyen Politischen Ständen Ob der Enns, zu ihrem uncatolischen Exercitio gehörig gewesen, apprehendieren...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Oesterreichische

Důslednou rekatolizaci a protireformaci bylo potřeba provést především na těch panstvích, jejichž někdejší držitel spojoval své politické vystoupení proti císaři se svými náboženskými postoji. U císařského dvora právě v souvislosti s těmito dominií hlodala obava, že se proticísařský postoj vrchnosti přenesle také mezi zdejší poddanské obyvatelstvo. To se na území habsburské monarchie samozřejmě týkalo především kalvínských šlechticů a v českých zemích některých radikálních příslušníků Jednoty bratrské.⁴⁴³ Na statcích s takto nábožensky vyhraněnými vrchnostmi se zprávy o zakořenění jejich konfese také mezi poddanským obyvatelstvem opakovaně objevovaly v hlášeních konfiskačních komisařů. Uvedené zprávy do budoucna nevyučovaly ani značné problémy s disciplinací obyvatelstva pod novou vrchností a dokonce ani případný ozbrojený odpor. V Čechách se rekatolizátoři obávali poddanského povstání především na někdejších dominiích českobratrského stavovského předáka Václava Budovce z Budova, kde se museli vyrovnávat s odporem někdejších Budovcových poddaných vůči novému držiteli Mnichova Hradiště Vilémovi z Vřesovic.⁴⁴⁴

Podobně choulostivým případem byla v Horních Rakousích konfiskace dominií kalvinisty Jiřího Georga Tschernembla. Vyvolal další dodatečná

Reihe, kn. 169, 10. 5. 1625, fol. 23. Podstatně přísněji nežli na šlechtice augsburského vyznání bylo pohlíženo na kalvinisty. O tom STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembla*; LECHNER, K. (ED.): *Handbuch der historischen Stätten*. Österreich. Donauländer und Burgenland. Stuttgart 1985, s. 85–86.

(443) Jistá laxnost se však vytykala i některým šlechticům, kteří byli jinak hodnoceni jako dobří katolíci. Podle Jiřího Mikulce byl vztah pobělohorské šlechty k rekatolizaci poddanského obyvatelstva, který jako málo radikální kritizoval pražský arcibiskup Arnošt z Harrachu, dán do jisté míry nejistou situací a obavou ze zblhání poddaných. MIKULEC, J.: *Mezi konverzí a emigrací*, s. 400–401. V habsburských zemích se proto také objevovaly snahy po obnově a rekonstrukci katolické farní správy. ŠTĚDRÝ, F.: *Znovuzřízení katolické duchovní správy po r. 1620*. SHK 26, 1925, s. 33–47; 27, 1926, s. 64–68, 122–125.

(444) SÚA PRAHA, 17/2, Morava, inv. č. 6148, 12. 8. 1622, Čeští místodržící hrozí přísnými tresty poddaným někdy Václava Budovce: „My N. N. od jeho milosti knížete z Lychtenštejna v nepřítomnosti jeho milosti dočasní místodržící v Království českém [...] Datum v Menším městě Pražském 12. dne Měsíce Augusti Letha 1622.“ (List je citován na jiném místě, v souvislosti se sociálními aspekty konfiskací.) Analogický postup konfiskačních a rekatolizačních komisařů byl několikrát popsán také při prověřování náboženských postojů poddaných na statcích Karla staršího ze Zerotína (bez ohledu na jeho politický příklon k Habsburkům a údajnou zradu povstání), a to jak na území Českého království v Brandýse nad Orlicí, tak na území Markrabství moravského v Náměšti nad Oslavou. KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Zerotína*. Brno 2001, s. 70–84, 312–314; MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*, s. 130–132. Podobných postupů proti nekatolíkům by však bylo v pobělohorském období možno doložit velké množství, a to především v Čechách. Podobné poddanské povstání, byť s poněkud jinými motivy ve vztahu k vrchnosti, vypuklo roku 1629 na panstvích Trčků z Lípy. O tom ČÁNOVÁ, E.: *K problematice povstání r. 1628 na trčkovských panstvích v Podorlicku*. Orlické hory a Podorlicko 6, 1974, s. 95–112.

opatření, jež se týkala náboženských poměrů na celém panství. Uvedená opatření byla součástí pojišťovacího listu ve prospěch nabyvatele Leonarda Helfrieda z Meggau. Předávání tšchernemblovských panství Schwertberg, Windegg a Hart se ostatně dělo v polovině roku 1626, kdy již v Horních Rakousích probíhalo ozbrojené selské povstání, jež ovlivnilo i formulace náboženských klauzulí v konfiskačních materiálech.⁴⁴⁵ V případě tohoto konkrétního statku se šlo dokonce až tak daleko, že k úřednímu jednání o konfiskaci byli přizváni jezuité z Lince, kteří mimo jiné prohlédli Tšchernemblovu rozsáhlou knihovnu, pořídili soupis veškerých knih, které se v ní nacházely, a nakonec ji celou převzali do své koleje. Dalo se totiž dosti dobře předpokládat, že kalvinista Tšchernembl, který měl kontakty s celou kalvínsky orientovanou západoevropskou elitou, bude mít ve své knihovně nejen knihy velice vzácné a cenné, ale z hlediska rekatolizace také značně nebezpečné.⁴⁴⁶ V samotném předávacím přípisu císařské dvorské komory se specifické formulace týkaly především duchovních lén, jež byly napříště vyhrazeny katolické církvi. Hrabě z Meggau se musel zavázat, že on i jeho potomci budou toto opatření respektovat.⁴⁴⁷ Samozřejmě se znovu opakovaly v podobných případech dosti obvyklé formulace o budoucím netolerování jiných nežli katolických kněží.⁴⁴⁸ Zvláštní a nebývale tvrdá formule říká, že v případě nerespektování náboženských na-

(445) „Kays. Versicher- und Schernung, wasmassen IM dem Herrn Grafen Leonhard Helfried von Meggau neben denen hievor ihme in Land ob der Enns mit gewisser Condition überlassenen Tschernemblichen Gütern, als zu Windegg, Schwertberg und Hart, auch die darzu gehörige gräfliche Lehenschaften samt Reversirung auch gnädigist überlassen haben...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 30. 12. 1624, fol. 99.

(446) Tšchernembl je v tomto ohledu srovnatelný s Václavem Budovcem, Karlem st. ze Žerotína nebo Reichardem ze Starhemberga. Katalog jeho knihovny, pořízený jezuitou, se nachází v HKA WIEN, Niederösterreichische Herrschaften, 135/L/40/B (2), Linz – Jesuiten, 1623, pag. 3–65; STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 254–259; BRUNNER, O.: *Österreichische Adelsbibliotheken des 15.–18. Jahrhundert als geschichtliche Quelle*. In: Týž: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*. ²Göttingen 1968, s. 155–167.

(447) „Bekennen für Unß, Unser Erben und Nachkommen öffentlich mit diesem Brief [...] Und ob Wir Unß zwar noch vor diesem zu unterschiedlich mahlen, sonderlich aber sub dato 14ten Juny obbemelten 622ten Jahrs dahin resoluirt, daß auf allen Unß per Commissum angefallenen und apprehendierten Rebellen Gütern die Geistlichen Lehenschaften reserviert, und Unß vorbehalten werden sollen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 8. 6. 1622, fol. 199.

(448) Obranou nekatolických vrchností (pokud ovšem samy nebyly účastníky stavovského povstání a mohly se proto těšit alespoň relativní přízni císaře) naopak bylo, že nekatolické duchovní vydávaly za své vrchnostenské úředníky. Příkladem může být Karel starší ze Žerotína. SÚA PRAHA, Stará manipulace, sign. Z 22, inv. č. 1–22, kart. 2595, Žerotínové, Zpráva Žerotína Liechtensteinovi, fol. 1–2; KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 74–75. S touto argumentací ale nekatolictví šlechtici ovšem zpravidla nevydrželi příliš dlouho, neboť tlak ze strany protireformačních komisařů se v průběhu dvacátých let stupňoval.

řízení a dalšího působení nekatolických duchovních na tschernemblavských konfiskátech nebo dokonce jejich předání do nekatolických rukou by veškerá zdejší církevní léna fakticky znovu spadla na císaře a jeho nástupce.⁴⁴⁹

Při porovnání s dalšími statky, ať již konfiskovanými, pardonovanými nebo tolerovanými, lze zjistit, že se analogická opatření za podobně výjimečných situací vyskytovala i jinde. V Čechách a na Moravě doprovázely konfiskační komise také komise rekatolizační.⁴⁵⁰ Důsledné sledování náboženské situace bylo v konfiskačních materiálech nebo jiných majetkových dokumentech přísně zakotveno a při jeho nedodržování mohlo skutečně dojít až k nové konfiskaci nebo podobně závažným nuceným majetkoprávními změnám. Jako příklad lze uvést přísné pozorování náboženské situace na panství Brandýs nad Orlicí ve východních Čechách, kde sice byla v osobě Karla staršího ze Žerotína trpěna nekatolická vrchnost, ale vzhledem k obecně platným protireformačním dekretům nebylo tolerováno ani veřejné, ani soukromé slavení bohoslužeb.⁴⁵¹ Náboženský tlak tohoto typu narůstal s postupujícím časem a prohlubujícím se politickým i vojenským úspěchem císařské strany. Obzvláště je to patrné v období, kdy již bylo připravováno vydání Obnoveného zřízení zemského pro Čechy i Moravu. Císařské úřady kladly v intimačních dekretěch ve prospěch nabyvatelů konfiskátů podmínku, podle níž mohlo být konfiskované panství předáno pouze těm pretendentsům, kteří jsou katolíky a kteří slíbili praktikování katolické liturgie nekompromisně vyžadovat také od svých budoucích poddaných.⁴⁵² Pokud měl být někomu prodán nebo přidělen konfiskát, musel se zavázat, že statek nikdy v budoucnu neprodá nebo jiným způsobem nepostoupí žádnému nekatolíkovi, byť by třeba byl členem jeho rodiny.⁴⁵³ V srpnu roku 1623 držel východomoravské panství Strážnice Jan

(449) „...Und im Fall offtbesagter Gütter über kurtz oder lang wider Verhoffen in unca-tholische Händ kommen thätten, so sollen erwehnte Christliche Lehenschafften Unß oder Unser Erben de facto wider an- und zurückfallen, inmassen sich dan deß entgegen Unß gedachter Graf von Meggau für und seine Erben reversiert und verschrieben...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 8. 6. 1622, fol. 199.

(450) OEHM, V. (ED.): *Protokol reformační komise, konané r. 1628 v kraji Bechyňském, Prácheňském a Plzeňském*. VKČSN 1897 (Praha 1898), č. 23, s. 1–29; PODLAHA, A. (ED.): *Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627–1629*. Praha 1908; VÁLKA, J.: *Česká společnost v 15.–18. století*. II, s. 78–88; HANZAL, J.: *Rekatolizace v Čechách*, s. 37–91; TÝŽ: *Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách*. JSH 48, 1979, s. 181–191; ČAŇOVÁ, E.: *Rekatolizace ve Středočeském kraji*. SSH II, 1978, s. 65–85; TÁŽ: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 486–557, zde především s. 493–494, 529–539.

(451) KNOZ, T.: *Brandýs nad Orlicí kolem roku 1625*. Komenský a Balbín, reformace a protireformace. DaS 22, 2000, č. 3, s. 6–9.

(452) HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 334, 8. 5. 1627, fol. 78.

(453) Podobné klauzule byly součástí císařských rezolucí i v takovém případě, kdy se

Jetřich ze Žerotína, jehož aktivitu z doby rebelie již ale zkoumaly císařské komise. Jan Jetřich ještě stačil vydat privilegium pro své rezidenční město, v němž mimo jiné zaručil „svobodné provozování náboženství podobojí způsobou, jak u kostela, tak i u sboru“, tedy náboženskou svobodu pro své poddané augsburské i českobratrské konfese.⁴⁵⁴ Mezitím komisaři na čele s kardinálem Dietrichsteinem dospěli k závěru, že je Jan Jetřich vinen vzpourou proti císaři, přidáním se k nepříteli a protivením se mu ve víře.⁴⁵⁵ Strážnické panství postihla částečná konfiskace, jež znamenala dočasné předání dominia Jana Jetřicha jeho příbuznému Kašparu Melicharovi ze Žerotína a posléze jeho nucený prodej hraběti Františkovi z Magni. Ten roku 1629, již po vydání Obnoveného zřízení zemského, za aktivní přítomnosti kardinála Františka z Dietrichsteina obnovil privilegium svého předchůdce, tentokrát již však v textu klauzule o náboženské svobodě pro nekatolíky nefigurovaly.⁴⁵⁶

Na základě rezoluce vydané Karlem z Liechtensteina z 13. prosince 1622 mohly být v konfiskačním procesu naopak finančně zvýhodněny nebo dokonce zcela omilostněny osoby, které buď měly katolické dědice, byly otevřeny své vlastní možné konverzi, anebo byly ochotny své statky do budoucna spravovat katolickými úředníky.⁴⁵⁷ Tento princip se posléze

přidělení panství týkalo tak důvěryhodné osoby, jakou byl Karel z Harrachu. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 30. 12. 1624, fol. 543v. Srov. též MIKULEC, J.: *Mezi konverzí a emigrací*, s. 406. Mikulec klasifikuje pobyty nekatolíků v českých zemích po roce 1627 jako „legální“ a „ilegální“. Zmiňuje se také o možnosti „třetí cesty“, jež byla dána různými „většinou dočasnými nebo dosmrtnými“ výjimkami pro nekatolíky i po roce 1627. V konfiskačních materiálech jsou jako nejtypičtější představitel této „třetí cesty“ v habsburských zemích často zmiňováni Štěpán Schmidt z Freihofenu (ekonomické důvody) a Karel starší ze Žerotína (politické důvody). Štěpán Schmidt tak mohl ještě na přelomu dvacátých a třicátých let požadovat splácení svých dvorských pohledávek. HKA WIEN, Österreichische Reihe, Gedenkbücher, kn. 169, 12. 1. 1629, fol. 345.

(454) SOKA HODONÍN, Archiv města Strážnice – magistrát, inv. č. 10, sign. 8,I,II; 1623, srpen 11. Strážnice, Jan Jetřich ml. z Žerotína potvrzuje Strážnici šestero starších privilegií: odúmrť, vinný šenk, práva horenská, nestavění sirotků na zámek strážnický, poplatky vrchnosti, důchody farské. Orig. Perg. Srov. CHOCHOLÁČ, B. – KNOZ, T.: *Žerotínské století*. In: Pajer, J. (ed.): Strážnice. Kapitoly z dějin města. Strážnice 2002, s. 107–146, zde s. 128.

(455) V moravském konfiskačním a úpadkovém protokolu je případu Jana Jetřicha ze Žerotína věnována patřičná pozornost. D'ELVERT, CH. (ED.): *Mährisches Confiscations- und Crida-Protocoll*, s. 277. Srov. CHOCHOLÁČ, B. – KNOZ, T.: *Století válek*, s. 191–210, zde s. 192.

(456) SOKA HODONÍN, Archiv města Strážnice – magistrát, inv. č. 11, sign. 5,10; 1629, květen 4. Strážnice, František z Magni potvrzuje městu Strážnici šestero privilegií svých předchůdců. Svědkem kardinál František z Dietrichsteina. Orig. perg.

(457) Toto ustanovení se týkalo především osob postižených částečnou konfiskací majetku. Podle T. V. Bílka však v praxi nebylo příliš naplňováno a vůči postiženým bylo ve skutečnosti postupováno s větší razancí. K další právní úpravě posléze došlo na základě rezoluce z 21. listopadu 1624. BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*, s. CXXII.

v českých zemích v plné míře ujal a katolíkům, kteří se zúčastnili povstání, byly již v první polovině dvacátých let ze strany panovníka a jeho úřadů činěny nejrůznější výhody: milosti, pardony, snížení konfiskační sumy, kompenzace jinými statky.⁴⁵⁸ Obzvláště po vydání Obnoveného zřízení zemského v letech 1627 a 1628 se uvedený princip stal stabilní součástí konfiskačního procesu.

Zákaz nekatolické liturgie jako předpoklad majetkové držby

Jak bylo uvedeno výše, právní prameny k pobělohorským konfiskacím lze rozdělit do dvou skupin a podle toho je interpretovat. První z nich se jakékoliv zmínce o náboženském aspektu konfiskací a dalších typů potrestání povstalců důsledně vyhýbá. Na základě četby těchto dokumentů se lze domnívat, že se císař snažil nezavdat příčinu ke spojování svého postupu proti účastníkům povstání s paralelními rekatolizačními snahami. Zároveň lze ovšem v rámci téhož typu konfiskačních pramenů sledovat druhou skupinu dokumentů. V jejich textu se již o víře, náboženství a konfesích zcela otevřeně hovoří. Císař ve svých listech při předávání či prodávání konfiskátů velmi přesně definoval náboženské a konfesní podmínky, na jejichž základě bylo možno konfiskáty přidělit konkrétním osobám. Pouze přesná analýza formulací v obou dvou uvedených skupinách pramenů umožňuje charakterizovat náboženský aspekt konfiskací.

Již od roku 1623, tedy takřka pět let před vydáním Obnoveného zřízení zemského a protireformačních dekretů, se rekatolizační klauzule staly poměrně častou součástí konfiskačních dokumentů. Od roku 1627 lze potom podobné formulace považovat za vcelku běžné. V dědičných listech stejně jako v intimačních dekretech býval zdůrazněn závazek nabyvatelů konfiskátů, včetně jejich dědiců, zajistit rekatolizaci na nabytém území. Budoucí držitelé statků měli být katolické víry. V případě osob s jinou nežli katolickou minulostí nebo rodinnou tradicí bylo otevřeně připomenuto, že se ani do budoucna nesmějí vzdát katolické konfese. Pokud by se tak stalo, mohlo to dokonce znamenat zrušení již uzavřené kupní smlouvy na daný statek.⁴⁵⁹ Podobně tomu bylo i s kněžími na jednotlivých panstvích. Objevovala se ustanovení, podle nichž měli být přijímáni výhradně kato-

(458) Svědectví o tom podávají konfiskační protokoly z prostředí Čech, Moravy i Slezska. Jak bylo uvedeno na jiném místě, v moravském prostředí se mezi konfiskovanými objevilo asi 20% katolíků nebo osob ochotných ke konverzi, většina z nich proto mohla počítat s nejrůznějšími výhodami a milostmi. D'ELVERT, CH. (ED.): *Mährisches Confiscations- und Cri-da-Protocoll*, s. 237–280.

(459) Takovou situaci dokládá případ Šimona Kratzera. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 333, 30. 5. 1623, fol. 169v.

ličití a navíc pouze konfirmovaní kněží, prezentovaní příslušným územním biskupstvím. Tento artikul měl předcházet působení různých kazatelů, kteří se v obdobích všeobecných zmatků, bezvládí a často i s krytím ze strany vrchnosti poměrně snadno vydávali za řádné katolické duchovní správce.⁴⁶⁰ Nové i původní vrchnosti navíc musely slíbit, že budou své statky spravovat výlučně s pomocí katolických úředníků a správců. Katolická liturgie byla stále více požadována i od poddaných. Samozřejmě, že získat katolické duchovní, náležitě vzdělané katolické úředníky a hospodářské odborníky či převést během několika měsíců na katolictví veškeré poddanské obyvatelstvo bylo velmi těžkým oříškem i pro ty vrchnosti, které se s císařem skutečně a upřímně ztotožňovaly v názoru na cíle protireformace i na způsoby jejího provedení. Ještě těžší úkol to ovšem byl pro ty šlechtice, kterým šlo především o majetkové zisky a ekonomickou prosperitu, a výše uváděné protireformační kroky považovali pouze za nutné zlo.⁴⁶¹

Na Moravě, kontrolované Dietrichsteinem, se tyto závazky týkaly jak nejvýše postavených aristokratů, tak i zcela řadových šlechticů nebo důstojníků. Lze to doložit na příkladu statku Lomnice, který měl na základě císařova rozhodnutí získat prezident válečné rady Seifried Kryštof Breuner,⁴⁶² statku Vohančice nabídnutém kapitánu Janu Melssingovi,⁴⁶³ nebo statku Křetín, jenž byl prodán dietrichsteinskému komisaři Šimonu Kratzerovi ze Schönsbergu.⁴⁶⁴ Zvláštní úlohu při prosazování protireformačních klauzulí do oficiálních komorních dokumentů nejspíše sehrál právě zmiňovaný kardinál František z Dietrichsteina. Jeho úlohu jako osoby, která dbala na zařazení článku o výhradním provozování katolické liturgie na konfiskovaných a již předaných panstvích, potvrzuje i případ dolnorakouského statku, v konfiskačních dokumentech označeného jako Walkenstein, jenž měl být v březnu 1622 vrácen plukovníkovi Melicharu Khreno-

(460) RYANTOVÁ, M.: *Majetkové poměry jihočesko-světského kléru v období vrcholící rekatolizace*. JSH 62, 1993, s. 108–121; ČÁNOVÁ, E.: *Vývoj správy pražské arcidiecéze*, s. 486–557.

(461) ČORNEJOVÁ, I.: *Pobělohorská rekatolizace*. Nátlak nebo chvályhodné úsilí? *DaS* 23, 2001, č. 4, s. 2–6; KAVKA, F. – SKÝBOVÁ, A.: *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcie habsburské rekatolizace Čech*. Praha 1969; KADLEC, J.: *Rekatolizace v Čechách*, s. 129–131.

(462) „An Obristen Böhmischen Canzler de dato in Regensburg den 13ten Decembris Anno 1622, für Seyfried Christoph Breuner einen Erbbrief über das ihm um m/40 erblich verkauften Gut Lomniz ausfertigen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 333, 13. 12. 1623, fol. 96v.

(463) „Erinnerung an den Obrist Canzler de dato in Prag den 30ten Mai Anno 1623, pro Ausfertigung des Erbbriefs für den Oberhauptmann Hans Melssing über das ihme verkaufte Gütel Wohantschiz...“ TAMTÉŽ, kn. 333, 30. 12. 1623, fol. 168v.

(464) TAMTÉŽ, kn. 333, 30. 5. 1623, fol. 169v.

vi.⁴⁶⁵ Teoreticky nespadal do přímé pravomoci kardinála Dietrichsteina ani české dvorské komory, nýbrž pod správu komory dolnorakouské. V přípisu císaře Ferdinanda II. byl ovšem kardinál Dietrichstein označován jako navrhovatel zdejší restituce. V dokumentu proto nechyběla ani konfesní klauzule, jež byla pro moravského gubernátora typická. Melichar Khren tak díky své konverzi mohl být pardonován, mohla mu být navrácena ztracená čest a mohl mu být také navrácen majetek. Potvrdilo se opět, že císař projevoval větší shovívavost vůči rebelům z řad katolické šlechty. Zároveň se ovšem projevil zájem Dietrichsteina na prosazení náboženského principu v konfiskačním procesu. Vedle přesného zaznamenání právních a majetkových součástí restituce se jako její zvláštní součást uvádí také povinnost respektování patronátního práva císaře a výhradního sloužení katolické liturgie. I v tomto případě, podobně jako v dalších „dietrichsteinských“ konfiskačních kauzách, je to tedy právě otázka konfesní příslušnosti budoucí vrchnosti, úřednického aparátu i poddaných, jež se měla stát předmětem obzvláštní kontroly ze strany konfiskačních a reformačních komisí.⁴⁶⁶

Samozřejmě, že klauzule o katolické religii nebyly svázány výhradně s osobou Františka z Dietrichsteina, nýbrž měly obecnější platnost. Vyskytovaly se stejně tak v souvislosti s moravskými, jako i s českými a s rakouskými statky.⁴⁶⁷ I v rakouském prostředí se ještě ve druhé polovině dvacátých let objevovaly velmi přísné formulace, podle nichž bylo zapovězeno tolerovat na přidělených statcích jiné nežli katolické duchovní.⁴⁶⁸

(465) Z materiálů císařské dvorské komory není zcela jasně čitelné ani jméno konfiskovaného plukovníka (Chain, Chaim, Khain), ani jméno statku (Wockenstein, Wochenstein). Podle Rudolfa Wolkana jde o „Rittmeistera“ sloužícího v moravském vojsku Melichara Khrena, který byl vzat do achtu na základě císařského patentu ze 14. října 1620, a o jeho dvorec Walkenstein. I sám Wolkan měl ovšem s identifikací této osoby určité potíže. Podle jeho vyjádření jde o jednu z mnohých osob z prostředí rakouské šlechty, o jejichž rodině nejsou známy žádné bližší údaje kromě toho, že se Khrenův panský dvůr (Herrenhof) Walkenstein nacházel asi 10 km severně od Hornu ve směru na Znojmo, a že vlastnil dům v Eggenburgu. Obojí tedy leželo uprostřed kraje nejvíce zapojeného do stavovského povstání. WOLKAN, R.: *Die Ächtungen der Horner Konföderierten*, s. 37, 143.

(466) „...propter reservatum Ius Patronatus und Exercitium der Catholische Religion, daß er sich nemblich der halberen Obacht nehmen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 5. 3. 1622, fol. 274v.

(467) „Befehl an die NÖK pro Verordnung bey dem H. Gottfrieden von Sallburg, und Johann Baptista Spindler, daß Sie unter andern auch Ottensheim, und alle diejenige Herrschaften und Güter, so denen dreyen Politischen Ständen Ob der Enns, zu ihrem uncatholischen Exercitio gehörig gewesen apprehendieren...“ TAMTĚZ, kn. 169, 10. 5. 1625, fol. 23.

(468) „...daß Er und ein jeder künftiger Inhaber dieses Guts kein uncatholischen Exercitio...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, 15. 3. 1627, fol. 161v; WIEDEMANN, T.: *Geschichte von Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns*. Prag

Restituce církevních statků

Císař Ferdinand II. měl hned několik důvodů, aby bezprostředně po porážce stavovského povstání zaměřil značnou část své pozornosti na restituci majetků církevních institucí a klášterů, jež během rebelie utrpěly značnou fyzickou i morální újmu. Mnohé kláštery byly coby ideový nepřítel a navíc snadný předmět kořisti zplundrovány, poničeny a vyrabovány procházejícími a válčícími vojsky. Řeholníci, pokud nebyli pobiti, byli alespoň vyhnáni a připraveni o klášterní peníze, a také o liturgické předměty. Mnohé kláštery a kostely museli navíc katoličtí kněží opustit již v první fázi stavovského povstání na základě příslušných reformačních zákonů evangelických stavovských obcí.⁴⁶⁹ Zvláště v Čechách a na Moravě direktoria

1880–1886. Z jejich frekvence se lze domnívat, že byly do dokumentů císařské dvorské komory zařazovány v případech nabyvatele s nekatolickou minulostí, a ještě častěji s převládající nekatolickou minulostí obyvatel daného dominia, jejichž sociální struktura by mohla být příčinou budoucích problémů nebo dokonce náboženského a sociálního neklidu, a to přes jednoznačné katolické vymezení nové vrchnosti. Na kalvinisty se dohlíželo s větší přísností přesto, že v dokumentech císařské dvorské komory se náboženské klauzule zpravidla vztahují na veškeré nekatolické církve a bohoslužby, o nichž se obvykle hovoří jako o sektách a o jejich duchovních jako o predikantech. Není proto divu, že bylo velmi precizně formulováno, jakým způsobem si má počínat претенdent na zisk tschernemblovských statků Leonard Helfried z Meggau, byť byl jinak císařem velmi chválený. Především byl zavázán k bezvýhradnému zavedení katolické liturgie, kterou musel zachovávat on sám, jeho potomci i všichni další držitelé statků. Na panstvích měli být trpěni pouze katoličtí faráři a beneficiáti. HKA WIEN, Gedenkbücher, Osterreichische Reihe, kn. 168, 25. 10. 1622, fol. 346; 17. 12. 1622, fol. 347v. Podobně v Zinnerově případě. „...ich mich auch hingegen für mich, und Erben, und unsere Nachkommen, daß zu ewigen Zeiten daselbst kein Uncatholisches Exerctium, wie daß immer Nahmen haben, kein gefallen werde, noch ich verstatten wölle, verreversiren sollen. Also hab gegen seiner KM dero hochgeehrten Erben und Nachkommen, Erzherzogen zu Osterreich etc. Ich für mich, meine Erben und Nachkommen zu ewigen Zeiten, wider bei obgemeldten Guet Abstorff, noch dessen ganzen Gebiets-District, einzig Uncatholisch Exerctium treiben, noch solches andern Zuthuen gestatten wällen auf keinerleici noch Weg, alles getreulich ohne Gefährde und sonders Arglist wohl wissent auch Verliehrung obgedachts mir eingeantworten...“ TAMTĚŽ, kn. 168, 7. 12. 1622, fol. 352.

(469) O rozdělení konfesí v pražských kostelích v době stavovského povstání HAUSEN-BLASOVÁ, J. – ŠRONĚK, M.: *Gloria et Miseria*. 1618–1648. Praha v době třicetileté války. Praha 1998, s. 185. V materiálech české dvorské komory a kanceláře je například doložen případ cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou. V listopadu roku 1618 nařídili rebelující nejvyšší úředníci Království českého svým moravským kolegům, aby byly klášterní majetky vydány Janu Rudolfovi Trčkovci z Lípy. Šlo o zámek Žďár, Vojnův Městec, Polničku, Svojanov, Škrdlovice, Světnov, Počátky, Radostín, Habry. SÚA PRAHA, 17/2, Morava, inv. č. 6114, 1618, listopad 27. ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou*. I. 1252–1617. Havlíčkův Brod 1956, s. 232–241. K podobné konfiskaci došlo na jižní Moravě, kde bylo Václavu z Roupova přiděleno konfiskované panství znojemského hradu, včetně protějšího Hradiště sv. Hippolyta. Tato konfiskace nebyla zdůvodněna postojem mnichů vůči povstání, jako tomu bylo v případě Žďáru, nýbrž strategickým umístěním zmíněné lokality. SÚA PRAHA. 17/2, Morava, inv. č. 6116; MZA BRNO, G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 1086, kart.

s velkou radikalitou zasahovala proti jezuitům, kteří byli vnímáni jako „*sekta nepokojná*“ a nemilosrdně byli vyháněni ze svých působišť.⁴⁷⁰ Biskupské, farní i klášterní kostely byly předávány do rukou kalvínským a luterským kněžím.⁴⁷¹ Pokud došlo ze strany nových kostelních pánů k tak důsledné liturgické očistě kostela, jako to předvedli kalvinisté Fridricha Falckého v pražském Svatovítském chrámu, znamenalo to nejen výraznou majetkovou a uměleckou újmu, ale i značný náboženský problém.⁴⁷² Představitelé katolických kapitul, far a řeholních řádů se totiž ani po restituci předbělohorského právního stavu a reintrodukcii vypovězených církevních institucí přes všemožnou podporu nemohli v plné míře vrátit do svých původních působišť a okamžitě obnovit náboženské působení, natož zahájit proces rekatolizace mezi konfesně odlišným obyvatelstvem. Potíže působil i často zmiňovaný omezený počet kněží, ale také nedostatek peněz na obnovu církevních budov. Ferdinand II., věren pověsti horlivého katolíka vychovaného ingolstadtskými jezuity, v této situaci vydal několik významných restitučních dekretů.⁴⁷³ Ve vztahu k tradičním klášterům navíc vystupoval v roli seniora a patrona klášterních zboží, o něž proto musel pečovat.⁴⁷⁴

308. Po porážce povstání byly podobné konfiskace majetku samozřejmě restituovány. Často bývaly konfiskace ze strany direktoria zdůvodněny chováním mnichů v době před vypuknutím stavovského povstání a v době války. V oddělení Morava je zaznamenán spor města Jihlavy a strahovského premonstrátského kláštera o důchody z jihlavského farního kostela. Jihlavští prosí stavovské direktory o přimluvu. Hovoří o útisku, který musejí trpět od strahovského opata. SÚA PRAHA, 17/2, Morava, inv. č. 6117.

(470) MZA BRNO, A 3, Stavovské rukopisy, Památky sněmovní, sv. 7, artikl O jezuitu, fol. 144; artikl O vzetí se kostelův v městě Olomouci, Brně, Hradišti a Uničově, fol. 145v; O kostely, sbory, fary, fol. 146. V Čechách byla situace velmi podobná, také tam se direktorium odhodlalo ke konfiskaci především v případech církevních institucí. BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*, s. XXI–XXV. O postavení jezuitů v českých zemích v době povstání a po něm ČORNEJOVÁ, I.: *Tovaryštvo Ježíšovo; TA2: Jezuité v Čechách*. In: Pocta Josefu Petráňovi. Praha 1991, s. 347–365; BÍLEK, T. V.: *Tovaryštvo Ježíšovo a působení jeho vůbec a v zemích království Českébo zvláště*. Praha 1896.

(471) MZA BRNO, A 3, Stavovské rukopisy, Památky sněmovní, sv. 7, fol. 145v; JANÁČEK, J. (ED.): *Pavel Skála ze Zboře, Historie česká*, s. 49–50; REINGRABNER, G.: *Die Bedeutung der Reformation für das Land unter der Enns*, s. 389–417. Podobné informace pro české prostředí podával i Pavel Skála: „...Devatenáctého ledna prelátí kapitoly Hradu pražského i jiní okolní duchovní byli povoláni do direkci, a uložena na ně kontribuce jistá, ano i statkové jich počacování...“ JANÁČEK, J. (ED.): *Pavel Skála ze Zboře, Historie česká*, s. 112.

(472) O liturgické očistě svatovítského chrámu KRAMÁŘ, V.: *Zpustošení Obrámu svatého Víta v roce 1619*. Ed. M. Šroněk. Praha 1998; ČECHURA, J.: *Nový pohled na kalvínskou reformaci v obrámu sv. Víta*. In: Borovský, T. – Jan, L. – Wihoda, M. (edd.): *Ad vitam et honorem*. Brno 2003, s. 761–770.

(473) FRANZL, J.: *Ferdinand II.*, kap. Das fromme Kind a Ingolstadt, s. 18–26.

(474) Císař Ferdinand II. po celou dobu průběhu konfiskačního procesu řešil i běžné obchodní záležitosti rakouských klášterů, především benediktinského kláštera v Göttweigu.

S mnohými velkými rakouskými, českými i moravskými kláštery tradičních řádů na čele s benediktinským opatstvím v hornorakouském Kremsmünsteru navíc dvůr i díky politickým a ekonomickým aktivitám jejich opatů čile obchodoval, takže co nejrychlejší obnovení jejich prosperity bylo i v panovníkově hospodářském zájmu.⁴⁷⁵

Metod, jak nahradit finanční i morální ztráty katolické církve, bylo více. Na prvním místě stála klasická forma restituce, v první fázi uskutečňovaná zrušením reformačních artikulů stavovských direktorií. K tomu mohlo dojít buď škrtnutím textu zneplatněné právní normy, anebo rušící klauzulí vydanou panovníkem nebo jeho jménem a zapsanou do původních právních knih.⁴⁷⁶ S postupujícím časem však představa o restituci a rekatolizaci přesahovala návrat far a klášterních zboží zabavených během povstání, začala zasahovat stále hlouběji do minulosti a stala se dokonce i předmětem úvah některých císařových dvořanů.⁴⁷⁷ Pro restituci tohoto typu již bylo potřeba vydávat speciální právní akty, jejichž vyvrcholením byl až restituční edikt z roku 1629, který posunoval návrat církevního majetku a práv až k augsburskému míru z poloviny 16. století.⁴⁷⁸

Katolické církevní instituce si obvykle stěžovaly, že podobná základní forma restituce nemůže nahradit jejich ztráty z doby povstání. Existovala však také řešení následná či náhradní. První z nich bylo sanování katolic-

I v těchto případech musela být ovšem opět zachována podmínka přísného zachování katolického náboženství všech obchodních partnerů. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, 10. 3. 1629, 3. a 5. 7. 1629, fol. 375, 411–411v. KOVÁCS, E.: *Die österreichische Kirche im Zeitalter des Barock*. In: Feuchtmüller, R. – Kovács, E. (edd.): *Welt des Barock*. Wien – Freiburg – Basel 1986, s. 123–140.

(475) Kremsmünsterský opat byl po určité dobu v jedné osobě i vídeňským biskupem a prezidentem císařské dvorské komory, takže mu byla věnována pozornost i v kapitole, jež se věnuje finančním aspektům pobělohorských konfiskací. SCHWARZ, H. F.: *The Imperial Privy Council*, s. 386–387. Ale také další opati a preláti obchodovali s dvorem s produkty, které vypěstovali na klášterních zbožích. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 26. 4. 1624, fol. 484v a 17. 3. 1625, fol. 8. K problematice postavení kláštera v Kremsmünsteru; WINKELBAUER, T.: *Österreichische Geschichte 1522–1699*. Teil 2. Wien 2003, s. 122–128.

(476) První způsob byl v době konfiskací použit například pro anulování platnosti zápisů v zemských deskách z doby povstání, jimiž se na úkor církevních institucí dostávali k majetku čeští stavové, nebo pro zrušení Majestátu Rudolfa II. Druhý uvedený způsob byl použit například při zrušení platnosti všech reformačních sněmovních artikulů z období vlády moravského direktoria. HAUSENBLASOVÁ, J. – ŠRONĚK, M.: *Gloria et Miseria*, kap. Církev bojující, s. 185–198; KROFTA, K.: *Majestát Rudolfa II.* Praha 1909; MZA BRNO, A 3, Stavovské rukopisy, Památky sněmovní, sv. 7, fol. 217.

(477) Podle Františka Kryštofa Khevenhüllera se kromě osobností z řad kněží v císařově okruhu myšlenkami církevních restitucí zabýval například Rombaldo Collalto. Collalto v zamýšlení zprostředkovaném Khevenhüllerem hovořil o Gravamině katolických stavů a o restituci duchovních statků. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 183.

(478) FRISCH, M.: *Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II.*

kých institucí prostřednictvím předávání nekatolických far, což ovšem bylo katolickou stranou také interpretováno jako klasická forma restituce. Uvedená interpretace vycházela z teorie, že každá získaná kolatura představovala návrat před reformaci. V konkrétních případech dvacátých let se rekatolizace ještě spojovala s trestem za účast v povstání.⁴⁷⁹ Za takových okolností dostali zvláštní komisaři za úkol zajistit, aby byly veškeré nekatolické fary v místech bezprostředně spojených s reformací a povstáním „restituovány“ do rukou katolických kněží, často jezuitů. Fary se přitom předávaly včetně vnitřního zařízení, například včetně kněžských ornátů.⁴⁸⁰ Dalším obvyklým způsobem náhrady za skutečné i údajné ztráty bylo přidělování výnosů z nejrůznějších finančních operací, popřípadě zakládání nadací ve prospěch konkrétních kostelů a řeholních domů, garantovaných panovníkem a řízených dvorskými úřady i jednotlivci.⁴⁸¹ Třetí obvyklou metodou, jak podpořit zdevastované církevní instituce, byla ekonomická a zprostředkovaně i politická podpora uskutečňovaná přidělováním statků z konfiskací, anebo alespoň přisuzováním platů z jejich výnosů, jehož cílem měla být „*Wiedererhebung*“ dané instituce. Jako zdroj peněz se v takovém případě obvykle uváděly pouze obecně „*Confiscations-Mittel*“, jindy byly prostředky konkretizovány. Například v případě restituce zruinovaného augustiniánského kláštera v Corneuburgu se psalo o penězích „*aus der österreichischen Gefällen*“.⁴⁸² Za zdevastovanou církevní instituci ve dvacátých letech 17. století nemusel být považován jen klášter vyrabovaný nepřátelským vojskem, ale například také biskupství, které bylo v předchozím období ohroženo reformací. Představitelé církevní instituce nebo řádového domu, kteří chtěli finance na restituci předbělohorského stavu získat, přitom nebyli zproštěni obecně platné povinnosti doložit utrpené

(479) Případ někdejšího jörgerovského a bezprostředně před povstáním rakouského stavovského statku Ottensheim dokládá, že i statky, které byly před povstáním v nekatolických rukou, byly císařskou stranou chápány jako primárně katolické a zcela přirozeně určené k restituci. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, 10. 5. 1625, fol. 23. Podobných případů však byla v pobělohorském konfiskačním procesu celá řada.

(480) V Dolních Rakousích došlo k takovému předání fary a jejího zařízení v Hornu, středisku povstání a místu setkávání opozičních rakouských stavů. TAMTĚŽ, kn. 168, 28. 12. 1621, fol. 250v. Srov. též WOLKAN, R.: *Die Achtungen der Horner Konföderierten*.

(481) Tímto způsobem dostal například kostel sv. Michaela ve Vidni přidělen plat z konfiskovaného moravského panství Hodonín. Prioru z Mauerbachu byl přidělen výtěžek z vinohradů v Gumpoldskirchen. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 13. 11. 1623, fol. 445v.

(482) Případ vyplácení peněz zruinovanému klášteru může reprezentovat augustiniánský klášter v Corneuburgu, poničený v době obležení Vídně: „*Resolution an die NÖK, daß denen Ordens Leuthen Sti Augustini zu Corneuburg zu Wiedererhebung des ihnen neulich angeantworteten ruinierten Klosters alda 500 fl. r. elemosinae loco aus einkommenden Österreichischen Gefällen, nach und nach gereuth werden sollen...*“ TAMTĚŽ, kn. 168, 21. 2. 1624, fol. 469v.

škody. Místodržitelé v dané zemi měli za úkol dohlédnout, aby byly přidělené prostředky skutečně vynaloženy výhradně na renovaci dané instituce.

Zisky klášterů a církevních institucí

Pobělohorské restituce církevních institucí se bezprostředně prolínají s jejich novými zisky, pocházejícími rovněž z konfiskačního procesu. Z dostupných materiálů v mnohých případech lze jen obtížně rozlišit, kde během dvacátých a třicátých let končila obnova poničeného kláštera nebo fary, a kde začínal jejich další rozvoj. S okamžikem porážky stavovského povstání v habsburských zemích byla spjata renesance katolického církevního života, který v předbělohorském období pod vlivem reformace značně strádal. Podpoře císaře Ferdinanda II. a po jeho vzoru i mnohých představitelů katolické šlechty se přitom obzvláště těšily některé nedávno založené řeholní řády a instituce, od nichž si císař sliboval pomoc při provádění svých rekatolizačních a protireformačních snah. Zisky z konfiskačního procesu byly v největší míře směřovány do rukou jezuitů, příliš za nimi ovšem nezaostávali ani kapucíni, barnabiti, pauláni nebo piaristé.⁴⁸³

(483) O budování kapucínského konventu ve Welsu TAMTÉŽ, kn. 169, 8. 7. 1628, fol. 288. O ziscích barnabitského kostela sv. Michaela ve Vídni z konfiskačních prostředků: „Resolution an die zur Confiskation zu Petersdorf verordnete Commissarien, Herrn Doctor Perchtoldt und Hüttendorfer, daß sie dem Pfarrherrn bey St. Michael alhier zu Wien, anstatt der Ihme zu Gnaden verwilligten m/8 fl. einen Schuldt Schein pro 8 500 fl. erfolgen lassen sollen: Demnach Wir /Tit./ dem Georg Friederich Kholern, der Heiligen Schrifft Doctorn, und Pfarrherren bey St. Michael alhier, anstatt der jenigen von Uns ihme noch unter Datum den 17. May zu Prag, in Ansehung seines bis daher bey erwelter Pfarr verspühnten sonderbahren Eyfers und gehabten vielfältigen und noch continuirenden Bemühungen, auf allerley in Unserm Erzherzogsthum Osterreich unter der Enns sich zutragenden Confiscationen und Fälligkeiten, zu reichen gnädigst verwilligten 8 000 fl. R. einen gewissen unter anderen zu Petersdorf Uns heimgefallen, auf Lorenz Geringer Burgern und des innern Raths daselbst pro 8 500 fl. lautenden Schuld-Brief hinauszuugeben gnädigst verwilliget...“ TAMTÉŽ, kn. 168, 19. 8. 1623, fol. 413. O situaci řeholních řádů a klášterů v českých a rakouských zemích po Bílé hoře srov. též BIRELEY, R.: *Neue Orden, katbolische Reform und Konfessionalisierung*. In: Reinhard, W. – Schilling, H. (edd.): *Katholische Konfessionalisierung*. Münster – Güterloh 1995, s. 145–157; DONNELLY, J. P.: *The new Religious Ordens, 1517–1648*. In: Brady, T. A. – Oberman, H. A. – Tracy, J. D. (edd.): *Handbook of European History*. Bd. 2. Leiden – New York – Köln 1995, s. 283–316; SVÁTEK, J.: *Organisace řeholních řádů v Čechách a péče o jejich archivy*. SÁP 20, 1970, s. 505–624; HAAS, A.: *Piaristé v našich zemích*. ČSPS 56, 1948, s. 1–13, 104–118; ZEMEK, M. – BOMBERA, J. – FILIP, A.: *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*. Prievidza 1992; SVÁTEK, J.: *Františkáni v Kroměříži*. Studie Muzea Kroměřížska '89, 1989, s. 122–136; RABAS, V.: *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*. ČKD 77, 1937, s. 25–41, 393–406; TEJČEK, M.: *Brněnští kapucíni v 17. a 18. století*. Brno 2003 (diplomová práce uložena na Masarykově univerzitě v Brně); STÖGMANN, A.: *Staat, Kirche und Bürgerschaft: Die Katholische Konfessionalisierung und die Wiener Protestanten zwischen Widerstand und Anpassung (1580–1660)*. In: Weigl, A. (ed.): *Wien in Dreißigjährigen Krieg*. Wien – Köln – Weimar 2001, s. 537; OBERLEUTASCH, C. V.: *Die Kapuziner in Osterreich*. In: *Collectanea Franciscana*. Rom

Renesanci v souvislosti s konfiskačním procesem zažívali i františkáni, augustiniáni, premonstráti, dominikáni, karmelitáni, servité, johanité, němečtí rytíři a z tradičních středověkých mnišských řádů benediktini, cisterciáci a kartuziáni. Posíleno bylo postavení arcibiskupství či biskupství v Praze, v Olomouci, ve Vratislavi i v Ostřihomi.⁴⁸⁴ Pro veškeré pobělohorské církevní zisky platí, že v první fázi podporoval katolické instituce bezprostředně panovník, pokud si ovšem jeho přízeň zasloužily zvláštním úsilím při vykonávání rekatolizace, označeným například jako „*verspübter sonderbahrer Eyfer*“.⁴⁸⁵ Ať byly církevním institucím přidělovány statky, anebo hotové peníze, pocházely prostředky bezprostředně nebo alespoň zprostředkovaně z konfiskací. V Dolních i v Horních Rakousích například jezuité i další řeholní řády opakovaně dostávali přiděleny statky zabavené Karlovi nebo Helmhardovi Jörgerovi z Tolleta, popřípadě emigrantům z řad stavovských povstalců.⁴⁸⁶ Ve druhé fázi sice zisky také pocházely z konfiskačních prostředků, nicméně do rukou opatů, představitelů konventů a řeholních domů či do rukou katolických farářů se dostávaly zprostředkovaně ve formě šlechtických nadací.⁴⁸⁷ Další zásadou bylo, že přidělené prostředky byly zpravidla vázány na konkrétní náboženské činnosti, které daná církevní instituce vykonávala: budování klášterů, pastorační působení mezi obyvatelstvem, sloužení zádušních mší, výchovu nových kněží, výuku katolického náboženství a podobně.⁴⁸⁸ Císař Ferdinand II.

1950, s. 264–332; MIHOLA, J.: *K podílu paulánského řádu na rekatolizaci českých zemí*. In: Čornejová, I. (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha 2004, s. 76–87; ČAPSKÁ, V.: *Vytváření prostoru pro působení servitů v českých zemích v 17. a 18. století*. In: Tamtéž, s. 152–164.

(484) BRUCKMÜLLER, E. – ELLEGAST, B. – ROTTER, E. (EDD.): *900 Jahre Benediktiner in Melk*. Melk 1989; KUCHAROVÁ, H. – PÁREZ, J.: *Strabovští premonstráti a rekatolizace*. Přístupy a problémy. In: Čornejová I. (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha 2004, s. 36–75. O podpoře arcibiskupství v Ostřihomi: „An NÖC, daß Bischoffen von Gran das Partische Haus oder Hochholzerischer Hof zu Aufrihtung eines Alumnats um 5 000 fl. käufflich gefolget werden solle, dafür allerley Proviant-Sorten angenehmen werden...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, I. 4. 1623, fol. 283.

(485) HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 19. 8. 1623, fol. 413.

(486) „Kais. Anmahnungs Befehl an die Stadt Steyer, wasmassen sie denen Dominicanem alda die ihnen Kloster angelegene 2 Häuser um die vorgeschlagene Zahlungs-Mittel, oder aber um das Christophen Deuerls Emigranten alda hinterstelliger nach Steyer, oder andere dergleichen Mittel einantworten lassen sollen...“ TAMTÉŽ, kn. 170, fol. 137v, 154v. BIRELEY, R.: *The Jesuits and the Thirty Years War*. Kings, Courts, Confessor. Cambridge 2003.

(487) Na verdenberskou jezuitskou nadaci v Gorici měla finančně přispívat také císařská dvorská komora. KNOZ, T.: *Državy Karla staršího ze Žerotína*, s. 315–321; TÝŽ: *Höfische und lokale Künstler im Dienste Johann Baptists von Verdenberg*. In: Bůžek, V. – Král, P. (edd.): *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. OH 10. České Budějovice 2003, s. 469–491.

(488) Příkladem může být alespoň zmiňovaná kauza konfiskovaného Partischovského

potom neváhal nechat přezkoumat, zdali opati a preláti jeho vůli skutečně dodržují.⁴⁸⁹

V největším objemu byly prostředky z konfiskací přidělovány jezuitům jako řádu údajně nejvíce postiženému za povstání a zároveň nejaktivněji se angažujícím v procesu rekatolizace a protireformace. Tovaryšstvo Ježíšovo se těšilo obzvláštní přízni císaře, který svou podporu vcelku rovnoměrně rozvrhl mezi koleje a semináře na území celého svého soustátí. Snad nejdůležitějším případem, dokládajícím osobní zainteresovanost Ferdinanda II. na podpoře jezuitů a zároveň účast „*Padres*“ na procesu konfiskací, je podpora pastoračních a pedagogických snah vídeňských jezuitů. Učinil tak navýsost symbolickým gestem, když v listopadu roku 1623 jejich vídeňskému domu věnoval budovu staré vídeňské univerzity a navíc jim poskytl velmi slušnou finanční dotaci, plynoucí z výtěžku uheršského Starého Hradu⁴⁹⁰ a vídeňského obchodu se solí, která měla být určena na stavbu kostela, koleje a školy. Následovala mohutná přestavba univerzitního kostela ve Vídni, jejímž patronem byl podle svědectví nápisu na fasádě opět sám císař Ferdinand II.⁴⁹¹ Založení a stavba měla být placena z nadace, kterou k tomu císař určil a která měla jezuitům každoročně vyplácet 12 000 zlatých rýnských.⁴⁹² Po vzoru panovníka poskytovali jezui-

domu ve Vídni ve prospěch arcibiskupství v Ostrihomi za sumu 5 000 zlatých. Dokument císařské dvorské komory vymezuje závazek arcibiskupství zřídít v uvedeném domě alumnát nebo semináře. Podobných příkladů by ovšem mohlo být uvedeno velké množství. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, I. 4. 1623, fol. 283. O povinnosti postavit kostelní budovu, budovu koleje a školy v případě vídeňských jezuitů TAMÉŽ, kn. 168, fol. 443.

(489) „Kaiserlicher Commissions Decret Herrn Johann Baptista Webern Frh., Herrn Jacoben Berchtold und Herrn Christian Schäffler, daß sie dem H. Abbten von Lilienfeld und Herrn Abbten zu Göttweig mit ihren gegen einander habenden strittigen Vogteyen vornehmen, die fürbringende Documentae examinieren, und so möglich auf im Ratification vergleichen, hernacher aber ihrer Verrichtung relationieren sollen...“ TAMÉŽ, kn. 169, 4. 9. 1626, fol. 115v. WINNER, G.: *Die niederösterreichischen Prälaten zwischen Reformation und Josephinismus*. Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. Neue Folge 4, 1964, s. III–127; MUSSBACHER, N.: *Das Stift Lilienfeld*. Wien 1965. Obnova kláštera v Göttweigu začala v pobělohorském období za opata Georga Falba (1612–1631), především se ale datuje od 30. let, kdy se stal opatem David Corner. PFALZER, P.: *Dr. David Gregor Corner, katbolischer Reformator und Abt des Stiftes Göttweig*. Wien 1964 (disertace).

(490) Óvár, Ungarisch Altenburg.

(491) „Resolution an die NÖK, daß denen Patribus Societatis Jesu alhier zu Wienn zu Erhebung der Universität und Auferbauung der neuen Collegii Kirchen und Schulen auf Wohlgefallen jähr. m/12 fl. R. halb aus dem Ober Dreyßigst Gefällen Hung. Altenburg [...] Geben in Unserer Stadt Wienn den 10ten Novembris 1623.“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, IO. II. 1623, fol. 443. K císařské fundaci pro vídeňské jezuitu lze srovnat též nápis na fasádě jezuitského univerzitního kostela.

(492) Peníze snad částečně pocházely i z konfiskačních prostředků a putovaly jednak přes finanční úřad v Ungarisch Altenburg (Óvár), kde se nacházelo významné myto, jednak

tům podporu i někteří z císařových dvořanů a katolických šlechticů, například Jan Oldřich z Eggenberga, Heřman Černín z Chudenic, Michael Adolf z Althannu, Jan Křtitel z Verdenberga a Albrecht z Valdštejna.⁴⁹³ Ti s císařovou podporou, a zpravidla za peníze z konfiskací, zakládali nové jezuitské koleje v Jičíně, Jihlavě, Znojmě, Kremži, Komárně, Gorici a v dalších městech habsburské monarchie. Samozřejmě, že veškeré obnovené i nově založené jezuitské semináře a koleje musely být náležitě finančně zajištěny, a konfiskační prostředky se pro tento účel zdály být obzvláště vhodné. Bezprostředně z konfiskací například profitovala pražská jezuitská kolej, již byl přidělen jihočeský statek Bernartice.⁴⁹⁴ Další konfiskovaná domínia, statky a prostředky byly podle údajů v komorních aktech postoupeny jezuitům ve Vídni, v Linci, v Pasově, v Chomutově, v Mostě nebo v Českém Krumlově.⁴⁹⁵ Jezuitům v Nise byla přiznána z prostředků císařské dvorské komory částka 2 300 zlatých jako náhrada za platbu, kterou měli ročně poskytovat svému semináři ve Vídni.⁴⁹⁶ Pouze o několik týdnů později přišli na řadu také jezuité v sousedním Kladsku. Celá řada jezuit-

přes rakouský „Saltz-Amt“: „Resolution an die NÖK, daß denen *Patribus Societatis Jesu alhier zu Wienn* zur Erhebung der Universität und Auferbauung der neuen *Colegii* Kirchen und Schulen auf Wohlgefallen jähr. m/12 fl. R. halb aus dem Ober Dreyßigst Gefällen Hung. Altenburg, und die andere Helfte aus hiesigen Saltz-Amt wochentlich der Proposition nach gerecht bezahlt werden sollen...“ TAMTĚŽ, kn. 168, fol. 443. Jezuité získali hned několik konfiskovaných měšťanských domů, které nechali zbořit a za uvedené peníze na jejich místě postavili kostel a univerzitní budovu. STÖGMANN, A.: *Staat, Kirche und Bürgerstaft*, s. 482–564, zde především s. 525–538.

(493) Typickým příkladem mohou být nově založené jezuitské koleje v Jihlavě a ve Znojmě [beede neu fundierte *Collegio Societatis Jesu*], které ve dvacátých letech 17. století podporoval císařský důstojník a aktivní konvertita Michael Adolf z Althannu a které na základě císařského rozkazu z 26. listopadu 1626 měly získat jako milost blíže nejménované konfiskované statky. Ty na ně měly být převedeny a měly být v jejich prospěch vtěleny do desek. Dva dny nato byl intimační dekret stejného obsahu zaslán české dvorské kanceláři. „Kais. Befehl an Dietrichstein de dato 26ten Novembris Anno 1626, daß denen *Patribus Societatis Jesu zu Iglau, und Znaim* wegen der ihnen eingeraubten Güter endliche Richtigkeit machen solle...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 334, 26. II. 1626, fol. 48. Rakouský dvorský kancléř Jan Křtitel z Verdenberga, který byl fundátorem jezuitského semináře v Gorici, byl příjemcem císařského rozkazu, podle něž na placení semináře mělo být použito císařských obligací. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, 4. 12. 1629, fol. 448.

(494) HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 333, 29. 4. 1623, fol. 148v; BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*, s. 510, 574, 728.

(495) Tentýž postup lze zaznamenat v případě statků Velemyšleves, Brusy, Běšice, Nové Sedlo a Chudeřín u Kadaně, potom ještě několikrát se navíc opakoval také s jezuitou z Chomutova. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 333, fol. 201, 301. Seznam jezuitských kolejí v českých zemích, které byly obnoveny, založeny nebo obdarovány po Bílé hoře, uvádí ČORNEJOVA, I.: *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. III–II9, především II2.

(496) Z celkové výše 2 600 zlatých. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 333, 4. 4. 1625, fol. 414.

ských kolejí a seminářů byla navíc obnovována a zakládána také ve třicátých a čtyřicátých letech. V těchto případech již sice nelze přímé propojení s konfiskačním procesem doložit, jejich podporovatelé však zpravidla získali peníze, které do jezuitských fundací vložili, právě z pobělohorských konfiskací.

Díky zisku velkého objemu finančních prostředků během dvacátých a třicátých let ovládli jezuité v různých habsburských zemích celou řadu far.⁴⁹⁷ Zakládány a zvelebovány byly semináře a noviciáty – „zu besserem Unterhalt und Förderung dran alda sich befriedende Religion“.⁴⁹⁸ Císařská dvorská komora v takových případech vydala v císařově jménu příslušný expektanční list. Jeho obsahem obvykle bylo schválení daného záměru, přidělení určité sumy finančních prostředků, určení jejich původu a povahy (např. přidělení konfiskovaného statku) a konkretizování následného právního postupu.⁴⁹⁹

Při procesu pobělohorských konfiskací nechtěli zůstat stát stranou ani opati velkých tradičních mnišských, kanovnických a v jistém smyslu i žebrových řádů – benediktinů, cisterciáků, kamadulů, premonstrátů, augustiniánů, dominikánů nebo františkánů. Představitelé velkých benediktinských a cisterciáckých opatství zdůvodňovali své nároky tím, že před vypuknutím stavovského povstání měli v držení rozsáhlé pozemkové majetky, které byly v průběhu bojů značně poškozeny. Nejednou byla ostatně podle jejich výpovědí poškozena i vlastní klášterní budova. V českých zemích šlo navíc často o snahu jednou pro vždy se vypořádat s krizí, která velké kláštery provázela prakticky již od husitského období. Názorně je to vidět na příkladu cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou, který se právě v průběhu třicátých let 17. století pokusil využít situace i konfiskací, aby se zde opět obnovil klášterní život.⁵⁰⁰ Podobným způsobem získávaly

(497) Jezuité v dolnorakouském Hornu tak získali příměstskou faru (v době povstání ovládanou luterány). Příslušné připsání se navíc explicitně zmiňuje, že má jezuitům připadnout i s ornáty a dalšími náležitostmi [mit andern Zugehörigkeiten eingeräumt und überliefert]. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, fol. 250v. Jezuité v Linci dostali příležitost zúčastnit se konfiskací Georga Erasma Tschernembla a získat jeho rozsáhlou knihovnu. STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 254.

(498) Jezuité od svatě Anny v polovině třicátých let získali z konfiskačních prostředků pro Adamovi Erdmanovi Trčkovi z Lípy noviciát. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reihe, kn. 335, I. 3. 1635, fol. 135.

(499) „Kais. Expectanz Brief für die Dominicaner zu Leutmeritz de dato in Regensburg den 28ten Septembris Anno 1630...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reihe, kn. 334, 28. 9. 1630, fol. 327v. BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*, s. 912.

(500) Mezi lety 1613–1638 byl žďárský klášter sekularizován, byť ne v plné míře. Kardinálu Dietrichsteinovi se ho podařilo převést do majetku olomouckého biskupství a měl se stát jeho venkovským sídlem. Ještě před Bílou horou byl navíc za kardinálaova přispění v areálu

statky a majetky z pobělohorských konfiskací také další kláštery a opatství na území českých zemí. Materiály císařské dvorské komory zaznamenávají zisky benediktinských a cisterciáckých klášterů v Plasech a v Kladrubech,⁵⁰¹ v Pohledu, v Chotěšově, na Zbraslavi, kláštera Na Slovanech v Praze a kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, premonstrátských klášterů Hradisko u Olomouce, Zábřdovice nebo Louka u Znojma. Pamětní knihy císařské dvorské komory ovšem nejsou úplným statistickým pramenem, takže zapsané případy zaznamenávají pouze zlomek klášterních zisků.⁵⁰²

Ještě aktivněji se do boje za konfiskační prostředky zapojily velké rakouské kláštery, jejichž opati nejednou zároveň zastávali významné funkce v císařských úřadech. Patrně nejlépe se v dané situaci uměl orientovat opat hornorakouského benediktinského kláštera v Kremsmünsteru (a pozdější vídeňský biskup) Antonín Wolfradt, císařovým tajným radou a také prezidentem císařské dvorské komory a měl proto nejen přístup k informacím o probíhajícím konfiskačním procesu, ale také možnost tento proces bezprostředně ovlivňovat. Z konfiskací proto dokázal profitovat jak osobně, tak i jako představený kláštera.⁵⁰³ Podobná situace se týkala také opatů

kláštera vybudován poněkud improvizovaný konvent františkánů. Ve vztahu k procesu konfiskací je důležité, že správcem žďárského statku v tomto období byl dietrichsteinský úředník a významný účastník pobělohorských konfiskací Šimon Kratzer ze Schönsberga, který zde mimo jiné budoval hospodářské zázemí. ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou*. II. Brno – Žďár nad Sázavou 1970, s. II–12.

(501) Klášterům v Plasech a v Kladrubech byly po více či méně složitém jednání přiděleny statky Bělá u Manětína, Horšovský Týn a Potůčky (Breitenbach). Nic na tom nemění ani skutečnost, že první dva z uvedených statků byly vzápětí prodány – Horšovský Týn hraběti Trauttmansdorffovi, Bílá nejvyššímu mincmistru Království českého Vilému Vřesovcovi z Vřesovic. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 333, fol. 152, kn. 334, 10. 7. 1627, fol. 29; BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*, s. 330–331, 337–338.

(502) SVÁTEK, J.: *Organisace řeholních řádů v Čechách a péče o jejich archivy*, s. 505–624; BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. Praha 1882–1983; ČERMÁK, D. K.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha 1877.

(503) Antonín Wolfradt měl odkupem získat dominium Scharnstein po jednom z předních rakouských povstalců, Karlu Jörgerovi z Toletta. Císařské komorní orgány v tomto případě poměrně důsledně rozlišovaly, že Antonín Wolfradt v této kauze (de jure) nevystupoval jako vysoký císařský funkcionář nebo soukromá osoba, ale právě jako prelát a opat. Panství se všemi náležitostmi, právy a spravedlnostmi mu byla předána do skutečné držby [in wirklichen Possess]. V jiném případě, který se odehrál pouze o měsíc později a v němž šlo o prodej obilí, Wolfradt také vystupoval jako opat kláštera, zároveň však byly zdůrazněny i jeho ostatní funkce, včetně prezidentství v dvorské komoře. Prakticky lze vyloučit, že by se císařští úředníci v takových případech dopustili v tituluře významného hodnostáře nějakého opomenutí. V obou uváděných dokumentech císařské úřady nebyvale dbaly na korektnost celého právního a finančního řízení, včetně stanovení skutečné ceny. Zdůvodněno to bylo snahou vyhnout se v této věci napříště jakýmkoliv problémům a sporům [vielfällige Irung undt Streitigkeiten]. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 30. 3. 1624, fol. 478.

a klášterů v Göttweigu, Lilienfeldu, Wilheringu a skotských benediktinů ve Vídni.⁵⁰⁴ Součástí zisků z pobělohorských konfiskací byly často nejen statky a pozemkový majetek, ale také různé nadace a finanční prostředky vázané na nějaký náboženský účel. V příslušném dekretu adresovaném rakouské klášterní radě se konstatovalo, že byla zřízena nadace při oltáři sv. Kateřiny ve Skotském kostele ve Vídni. Peníze pro tuto nadaci měly plynout z vymíněných částí jörgerovských konfiskátů.⁵⁰⁵ Jiným analogickým případem byl současný zisk finančních prostředků pro klášter v Mauerbachu, v konfiskačním řízení zastupovaný priorem Jiřím Toeseliem.⁵⁰⁶ Stejná nebo podobná nařízení se vztahovala například na beneficium pro svatojiříšský oltář v císařské hradní kapli.⁵⁰⁷

(504) V tomto případě došlo k jisté komplikaci vzhledem k většímu počtu pretendentů, kteří se o uvedené panství po Helmhardu Jörgerovi ucházeli. Podle příslušného „kádrového“ posouzení císařskou dvorskou komorou měli mít vybraní uchazeči při zisku konfiskátů přednost. Konkrétní případ se měl řešit návrhem, aby opat z Lilienfeldu usiloval o jiný konfiskát z původního majetku Helmharda Jörgera. I tak lze ovšem konstatovat, že se během dvacátých let 17. století podařilo velkým rakouským tradičním klášterům uplatnit svůj vliv a prosadit své majetkové nároky. Samozřejmě, že to bylo jednodušší, pokud jejich opati vystupovali také ve světských funkcích u císařského dvora. Velké kláštery se tak v konfiskačním procesu stávaly konkurenty nejen světským pretendentsům na zisk konfiskátů, ale také nově nastupujícím církevním řádům typu jezuitů, paulánů nebo kapucínů, které se těšily podpoře císaře a jeho předních dvořanů. V každém případě lze na základě uvedených příkladů považovat proces pobělohorských konfiskací za jeden z výrazných kroků k obnově klášterního života, jeho vyvedení z krize předbělohorského období a počátku ekonomické prosperity klášterů. „Resolution an die NÖK, daß IKM dem Abbt zu Lilienfeld die Jörgerische Herrschaft Kreußbach...“ TAMTĚŽ, kn. 168, 26. 4. 1624, fol. 485v.

(505) „Decret an den Nieder-Österreichischen Kloster-Rath, daß er sein berichtliches Gutachten über des Herrn Abten zu Schotten vom Herrn Hansen Jörger, als vermeinten Collore einer von Weiland Stephan Unterdorffer auf St. Catherina Altar in gemeldter Kirchen zu Schotten angemäßen Stiftung, gebettene Abtretung und Erstattung der davon eingenommenen Redituum eröffnet wölle...“ TAMTĚŽ, kn. 169, 29. I. 1627, fol. 149. PETRIN, S.: *Der niederösterreichische Klosterrat 1568–1629*. In: Reingrabner, G. – Schlag, G. (edd.): *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum*. Eisenstadt 1999, s. 145–156; SATTEK, J.: *Der niederösterreichische Klosterrat*. Ein Beitrag zur Geschichte des Staatskirchentums in Österreich im 16. und 17. Jahrhundert. Wien 1949 (disertační práce).

(506) HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, 6. 2. 1627, fol. 154. Priorem v Mauerbachu byl v letech 1616–1631 Georg Fasel, za jehož priorátu započala i raně barokní přestavba kláštera. Základní informace o klášteře Mauerbach LECHNER, K. (ED.): *Handbuch der Historischen Stätten*, s. 414–415.

(507) „Landfürstlicher Consens für den Francesco de Requisenz, wasmassen IM gnädigst verwilliget, das zum Beneficio St. Georgen Altar in der Kais. Burg Kapelle zu Wien gehörige Häupel auf der Laingrueben in der Vorstadt liegend, dem Hof-Ohler Peterm Wahlen, deßen Eheweib Mariae und Ihrer 4 Eheleblichen Kindern Angelo, Joanni Baptistae, Mariae und Barbara als auf Sechs Leiber gegen jährlicher Reichung 60 fl. Zinns, und bäulicher Erhaltung desselben Bestandweis hinzulassen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, 2. 2. 1627, fol. 156.

Také při rozdělování konfiskačních prostředků církevními institucím se projevovala konkurence. Zajímavé je sledovat konfiskační případy, v nichž se jako žadatelé o jeden konfiskát střetly dvě osoby, z nichž jedna přicházela ze šlechtického prostředí a druhou byla církevní instituce. Kláštery, kapituly nebo biskupství si ve shodě s obecnými proklamacemi císaře a jeho okolí o významu katolického náboženství a církve často činily nárok na majetek, který byl již předtím přidělen nebo alespoň přislíben světské osobě. Pokud to byla osoba dostatečně vlivná, například někdo z císařových blízkých, došlo ke sporu, jenž byl v komorních materiálech obvykle označován jako „*Strittigkeit*“. Výsledek takového sporu přitom nikdy nebyl předem zcela jasný a ani jeho přibližné statistické vyhodnocení nehovoří apriori ve prospěch žádné ze stran. Pokud by byly brány v úvahu pouze výše zmíněné náboženské proklamace, bylo by možné předpokládat, že musí být dána přednost pretendentovi z řad církve a že by katolický šlechtic z okruhu panovníkova dvora neměl stát v cestě církevní instituci. Ve skutečnosti však býval celý proces soutěže o konfiskáty podstatně složitější a církevní instituce ve svých nárocích v konkurenci zasloužilého dvorského úředníka nebo důstojníka císařské armády často neuspěla ani v takovém případě, kdy se opírala o podporu samotného kardinála Dietrichsteina nebo podobně vlivné a vysoce postavené osoby.⁵⁰⁸ Císař ovšem zpravidla v takových případech přece jen navrhoval formu řešení, která by mohla vést k určitému kompromisu. Když se ve sporu o konfiskáty po pánech z Landau střetl Rudolf z Tiefenbachu s klášteřem v Mauerbachu, zvítězil císařský plukovník. Pro klášter byla ovšem navržena náhradní forma podpory a jako varianta byl dokonce navržen Tiefenbachův závazek k budoucí dlouhodobé finanční podpoře kláštera. Navíc měl dohlédnout na převedení původně nekatolických far na katolickou konfesi, se všemi k tomu náležejícími podmínkami.⁵⁰⁹

Stejně tak tomu ovšem bylo v těch případech, kdy byla dána přednost církevní instituci. Hledala se náležitá rekompensace pro jejího světského konkurenta. Explicitně je to formulováno v případě sporu mezi proboštem z Litoměřic a plukovníkem Vřesovcem.⁵¹⁰ V některých kauzách bylo

(508) Nejspíše také z podobných zkušeností vyplývaly názory arcibiskupa Harracha, podle něhož šlechtici v pobělohorské době často vystupovali jako uzurpátoři církevních statků, byli ziskuchtiví a sobečtí. Podle jeho výkladu působili i mnozí představitelé katolické šlechty v důsledku spíše jako překážka nežli pomoc v rekatolizaci. To mělo zároveň ohrožovat rekatolizaci poddanského obyvatelstva. MIKULEC, J.: *Mezi konverzí a emigrací*, s. 400; FLÉGL, O.: *Relace kardinála Harracha o stavu pražské arcidiecéze do Říma*. Příspěvek k církevním dějinám Čech XVII. století z archivu koncilu v Římě. VČAVSU 23, 1914, s. 185–197, 227–243; KOLLMANN, H.: *Jednání kardinála Harracha s dvorem císařským roku 1626–1627 v přímém náboženství*. ČCH 4, 1898, s. 389–409.

(509) HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 22. 8. 1622, fol. 324v.

(510) „Befehl an Grafen von Martiniz, daß Sie zwischen dem Johann Lerchenfels Präla-

ovšem ustanoveno, že má být sporný statek přidělen církvi. O apriorním vítězství církevní instituce nad případným a v dané chvíli ještě fakticky neexistujícím sekulárním zájemcem bylo rozhodnuto v případě kláštera v Chotěšově, jehož opatovi se podařilo dostatečně prokázat závažnost utrpených škod i prospěšnost kláštera pro císaře i zemi. V císařském rozkaze bylo českým úřadům sděleno, že v případě více zájemců o jeden statek má být při předání statků upřednostněn „*Gotteshaus Chotischau*“.⁵¹¹ Profánní a sakrální svět se tímto způsobem ve dvacátých a třicátých letech 17. století prolínaly i v konfiskačním procesu.

Šlechtické fundace

Císařovi blízcí z řad světských osob, jimž byla dána přednost při zisku konfiskátů před církevními institucemi, nebyli ovšem z povinnosti vůči katolické církvi vyvázáni. Naopak se od nich očekávalo, že budou panovníka následovat v podpoře některých řeholních řádů a klášterů prostřednictvím nejrůznějších fundací a nadací, jejichž cílem byla v důsledku obrana a rozvoj katolického vyznání.⁵¹² Také v tomto ohledu se navazovalo na starší praxi, jež byla vzhledem ke změně okolností pouze více intenzivní. Mnoho majetku, obzvláště drobnějšího, proto nepřicházelo do rukou církevních institucí tohoto typu během dvacátých a třicátých let 17. století z konfiskací přímo z držení císařské dvorské komory, ale prostřednictvím šlechtických nabyvatelů a jejich fundací. Přesné vyjádření, jde-li skutečně o peníze získané z „*Confiscations-Mittel*“, se v příslušných materiálech nevykytovalo tak často, jako když peníze plynuly bezprostředně od panovníka.⁵¹³ Obvykle se to zmiňovalo v těch případech, kdy šlechtic jednal s cí-

ten zu Leutmeritz, und Obersten Wolfen von Wresowiz, wegen dem Dorf Kronowan, und Hof Podonin entstandene Strittigkeit in dem Gut vergleichen wollen...“ TAMTÉŽ, kn. 333, II. 3. 1625, fol. 408v.

(511) „Kaiserliche Resolution an Böhmische Kammer, daß dem Grafen Maximilian von Trautmansdorff wegen dem Gotteshaus Chotischau cedirte Güter, zu einer Recompens die 3 Tausersichen Dörfer Krastowiz, und beede Bischeniz eingantwortet um in die Landtafel eingelegt...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 333, 13. 8. 1624, fol. 329v. Že to nebyl případ zcela ojedinělý, svědčí kladně vyřízená žádost opata kláštera v Kladrubech. Oba uvedené případy byly přitom císařskou dvorskou komorou řešeny prakticky současně. „An Böhmische Kammer de dato den 14ten Martis Anno 1624, es hatten IKM dem – mit Wilhelmen von Wrzesowiz um die – durch Tausch an sich gebrauchte Güd Berlozhez und Gesschderow [...] gnädigst ratificirt, daß er dem Abbtten zu Claderub seine Ansprüche des Dorfs Taußkau halber contentieren, und dessen Schein fürgebringen...“ TAMTÉŽ, kn. 333, fol. 409.

(512) MIKULEC, J.: „*Sodalitas christianae defensionis*“ a obraz katolictví na počátku třicetileté války. In: Čornejová, I. (ed.): Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Praha 2004, s. 25–34.

(513) MZA BRNO, E 25, Jezuité Brno, inv. č. 188, 1622, září 9., Videň, Císař Ferdinand II.

sařskými nebo místodržitelstvími úřady o spolupodílení se na financování fundace, jako tomu bylo například při Verdenbergově podpoře jezuitského semináře v Gorici nebo při Althannově zakládání jezuitské koleje ve Znojmě. Velmi často lze ovšem konfiskační prostředky rozpoznat také v případech, kdy se o nich v textech fundačních listin bezprostředně nehovoří. Snadnější je to tehdy, pokud fundátor nevěnoval ve prospěch církevní instituce hotové peníze, nýbrž statky nebo vesnice, jejichž jména lze dohledat v příslušných konfiskačních protokolech a aktech, například při althannské fundaci pro jihlavské jezuitu.⁵¹⁴ Konfiskační prostředky ovšem nepochybně hrály přímo nebo nepřímo důležitou roli i při dalších významných fundacích – verdenberské podpoře barnabitů ve Vídni a kapucínů v Mödlingu, eggenberské podpoře jezuitů v Českém Krumlově a černínské v Chomutově, valdštejnské podpoře jezuitů v Jičíně a kartuziánů ve Valdicích, dietrichsteinské fundaci pro piaristy v Mikulově, liechtensteinské a magnisovské podpoře téhož řádu v Moravském Krumlově a ve Strážnici, kounicovské podpoře brněnských a uherskobrodských dominikánů. Také v tomto případě platilo stejné pravidlo, jako při císařských nadacích. Šlechtici v mnohých případech poskytovali nadační peníze pro určitou církevní instituci bez bližšího určení. Pouze rozlišili, zdali budou nadále kontrolovat peníze nebo statky, které do fundace vložili, anebo tyto starosti zcela přenechají obdarované církevní instituci.⁵¹⁵ Při věnování menšího objemu peněz nebo při speciálním záměru fundaci ale často spojovali s konkrétní činností obdarované instituce, např. s péčí o duši fundátora po jeho smrti koná-

daruje jezuitské koleji a noviciátu v Brně na její prosbu vzhledem k omezeným příjmům koleje a jako odměnu statek Boleradice, zabavený uprchlému rebelovi Janovi Adamovi z Víckova. Orig. něm. (Srov. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. Brněnský kraj. Praha 1957, s. 492. MZA BRNO, E 25, Jezuité Brno, inv. č. 190, 1623, srpen 30. Vídeň, Císař Ferdinand II. dává brněnskému jezuitskému noviciátu na výchovu noviců statek Řečkovice, zabavený zemřelému Vilému Dubskému z Třebomyslíc za účast ve vzpouře. Orig. něm. Srov. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. Brněnský kraj, s. 499–500. MZA BRNO, E 27, Jezuité Jihlava, inv. č. 9 (F 2/E), 1627, září 25. Brno, František z Dietrichsteina, gubernátor a generální komisař Markrabství moravského vkládá na příkaz císařův do desek pro jihlavské jezuitu statek Knínice a Meziříčko, vsi Jamné a Rybné a svobodný dvůr Veclov.

(514) MZA BRNO, E 27, Jezuité Jihlava, inv. č. 10. (F 2/B). Michael Adolf z Althannu se souhlasem své manželky Alžběty ze Stolzingu daruje jihlavským jezuitům některé pozemky v Jihlavě, tvrz v Knínicích se vsí Radkovem, Meziříčkem, Řehořovem, Věžnicí, dále Jamné a Rybné a tři svobodné dvory – Neumayerský, Topinkovský a Řehořovský. Darovací listinu spolupečetí syn vydavatele Michael Jan z Althannu, pluk. Filip hr. ze Sollingen na Witzembergu, Wildenfelsu, Sonnenwalsu, Werthu a Orlíku u Humpolce, Jindřich Michal Hýzrlc z Chodů na Elčovicích a Budkové a kapitán Dominik Assaltus.

(515) TAMTÉŽ, sign. AF 12, 1629, Kašpar Pastrnák, superior koleje, sděluje Michaelu Adolfovi z Althannu, že koleji potřebuje 6 000 zl. na kup rozličných statků. Bylo by je možno sehnat tak, že by hrabě Althann, který zamýšlí zřídít nadaci pro zpěváky, uložil potřebné pro ni peníze u koleje, jež by pak zpěváky vydržovala sama z úroků uloženého kapitálu.

ním pravidelných zádušních mší, s péčí o jeho hrob, se školním působením ve prospěch místní šlechty i poddanského obyvatelstva, s výchovou kněžského dorostu, s financováním hudebního kúru, s vytvořením a udržováním určitého votivního uměleckého díla, se založením nebo provozováním poutního místa a kostela, se založením a chodem náboženského bratrstva, s proplácením nákladů na věčné světlo v kostele. Podobných vymezení lze nalézt celou řadu.⁵¹⁶

Fundace a nadace podobného typu se od dvacátých let 17. století staly ve všech habsburských zemích standardem, vyjadřujícím sepětí katolické šlechty s církví. Mezi fundátory se objevila celá řada nabyvatelů konfiskátů, kteří sice patřili do sekulárního světa, více nebo méně ovšem byli bezprostředně svázáni s katolickou církví. Příkladem mohou být bratři Rudolf a Jeroným Colloredové z Valsy, kteří se stali nabyvateli východočeských statků díky svým zásluhám o konfiskační proces v Čechách a ve Slezsku a díky úspěchům na válečném poli, v úvahu však byla vzata i jejich aktivita jako maltézských rytířů.⁵¹⁷ Analogická situace vznikala v případě Michaela Adolfa z Althannu, který nejenže podporoval jezuity, ale dokonce spoluzaložil vlastní rytířský řád „*Ordo Christianae Militiae*“.⁵¹⁸ Podpora klášterů, kostelů a far se často dostávala i do intimačních dekretů jako jedna z podmínek k přidělení konfiskovaného panství novému držiteli.⁵¹⁹ Císař vydával osobní povolení k tomu, aby nabyvatel konfiskátu mohl pokračovat ve starší nadaci ve prospěch kláštera nacházejícího se na jeho državách. Totéž se týkalo i zakládání nadací nových. V takových případech si Ferdinand II. vyhrazoval právo schvalovat nejen charakter a finanční výši nadace, ale také řád, který by měl být na dané panství uveden. Tomuto omezení se přitom museli podřít i tak loajální a zasloužilí šlechtici, mezi jaké patřil v Čechách

(516) CORETH, A.: *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock*. ²Wien 1982.

(517) „Kais. Premissions-Decret für Herrn Rudolphen und Herrn Hieronymum beede Gebrüder von Colloredo, (Grafen zu Valsa) [...] aus der Trzkiischen Confiscationes Herrschaft Oppotschna verschaffen wollen: Gebrüder Colloredo, Grafen zu Valsa, Herrn auf Fleyana und Dobra, Malthesen Ordens Ritter hiemit in Gnaden anzudeuten Erstallerhöchst ermelt IKM tragenen annoch allergn. Andencken...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 335, 6. 6. 1635, fol. 209v.

(518) O založení „Ordinis Christianae Militiae“ Michaelem Adolfem z Althannu MERICŤKA, V.: *Řád Křesťanského rytířstva. (Řád křesťanské milice – Ordo Christianae Militiae)*. Numismatické listy 33, 1978, s. 33–60. MZA BRNO, G 12, Cerroniho sbírka, inv. č. 264, De illustissimo Domino Michaelo Adolpho comite ab Althan, fundatore collegii Iglauensis, fol. 47–50; *Seelen-eyfriger Hof-Herr und Apostolischer Kriegs-Fürst Herr, Herr Michael Adolphus Graff von Althann, Frey-Herr zu Goldberg und Murgstätten*. Wienn 1713, pag. 21–22.

(519) Na příkladu Valdštejnovy podpory kartouzy ve Valdicích HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmisches Reich, kn. 335, fol. 137.

Oktavián Piccolomini nebo na Moravě Michael Adolf z Althannu, ačkoliv ho panovník ve svých listech nazýval „*katolíkem borlivým ve víře*“.⁵²⁰

I v těchto případech si císař vyhrazoval právo osobního dohledu nad tím, nakolik šlechtici na svých panstvích skutečně dodržují své závazky vůči klášterům – „*ius patronatus*“.⁵²¹ Dohled panovníka se ukázal být obzvláště důležitý v krizových okamžicích a v obdobích majetkové nejistoty. Především hrozilo nebezpečí finančního krachu kláštera v mezidobí, kdy se pro dominium hledal nový držitel a panství i s klášterem dočasně spravovala komora. Tato skutečnost je zřejmá v případě kartouzy ve Valdčicích, které po mnoho let poskytoval podporu Albrecht z Valdštejna. Veškeré valdštejnské nadace ve prospěch valdické kartouzy se děly finančními prostředky, které Valdštejn získal z pobělohorských konfiskací. Když byl Albrecht z Valdštejna roku 1634 připraven o život, obávali se valdičtí kartuziáni, že se ocitnou bez podpory. Jejich obava byla o to silnější, že v prvním období po Valdštejnově smrti nebyl jasný osud generalissimova dědictví a že ve snaze o získání další podpory mohli očekávat tvrdou konkurenci jičínských jezuitů. Císař Ferdinand II. je uklidnil vydáním rozkazu, podle něž po dobu správy dominia komorou nesmělo dojít k omezení nebo dokonce přerušení finanční podpory. Jičínská jezuita ovšem také nevyšli naprázdno, nýbrž byli odškodněni založením císařské nadace ve prospěch jejich semináře.⁵²² Pro církevní instituce znamenal tento postup překonání období krize a předpoklady nového rozvoje v poválečné době.

(520) „Kais. Intimations-Befehl an Böhmische Kammer, wasmassen den P. Giosepho Maria Suarez Ord. Servorum Beati Virginis Vicario Generali, zu Habhaft werdung deren Ihme von H. Octavio Piccolomini cedirten m/5 Reichs Täller zu selbiges Ordens Kirchengebäu, das Confiscirte Adam Erdman Trzkische Gut Mischkalz samt allen dessen erblichen Ein- und Zugehörungen einzuraumen verwilligt worden...“ TAMTĚŽ, kn. 335, fol. 192v. MZA BRNO, G 140, Rodinný archiv Dietrichsteinů, inv. č. 409, kart. 137, pag. 69–70; inv. č. 433, kart. 144, Zázračný podnět k založení jezuitských kolejí v Kremži a v Jihlavě hrabětem Michaelem z Althannu a pokyn ke spolupráci s ním.

(521) Lze to doložit na příkladu statků Bohumín a Bytom pro Lazara Henckela z Donnersmarcku. HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 334, fol. 224v–228v. K tomu též materiály ve Státním archivu ve Vratislavi, AP WROCLAW, Akta miasta Wrocławia, sign. B 165 (442), Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Herrschaften Oderberg und Beuthen. (Za laskavou informaci děkuji panu Petru Kozákov.)

(522) „Kais. Intimations-Befehl an Böhmische Kammer, wasmassen denen P. Soc. Jesu zu Behuelf, daß in der Stadt Gitschin angerichten Seminarii und in Abschlag der noch nicht völligfürgesehenen Foundation das Friedländische Gut Thorzi samt allen deren Appertincntien, doch solchergestalt einzuraumen verwilligt worden, daß Sie die darauf haftende onera zu übernehmen und abzulegen schuldig seyn sollen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Böhmische Reihe, kn. 335, fol. 214v. O podpoře jezuitů a kartuziánů v Jičíně Albrechtem z Valdštejna JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*, s. 290–293; ČORNEJOVÁ, I.: *Albrecht z Valdštejna a počátky jezuitské koleje v Jičíně*. In: Navrátil, I. (ed.): *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičína*. Z Českého ráje, Suplementum 3. Semily 1997, s. 24–30.